

Det
Kongelige
Norske
Videnskabs
Selskab

GRUNNLEGGELSEN AV NIDARHOLM MARIAKLOSTER

Skrifter nr. 2-2022

Eystein M. Andersen

DET
KONGELIGE
NORSKE
VIDENSKABERS
SELSKAB

Redaktør

Kristian Overskaug,
Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab,
Elvegata 17, 7012 Trondheim

Medredaktør

Merete Røskaft,
Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab,
Elvegata 17, 7012 Trondheim

e-post: post@dknvs.no
URL: <https://www.dknvs.no>

Kommentarer til aksepterte manuskripter, bestilling av opptrykk,
abonnementer etc. skal sendes utgiver.

GRUNNLEGGELSEN AV NIDARHOLM MARIAKLOSTER

Eystein M. Andersen

© DKNVS, Trondheim 2022

ISBN 978-82-93175-76-6 Trykt

ISBN 978-82-93175-77-3 PDF

ISSN 0368-6310

Layout og produksjon: Skipnes Kommunikasjon AS

Det må ikke kopieres fra denne boka ut over det som er tillatt etter bestemmelsene i lov om opphavsrett til åndsverk og avtaler om kopiering inngått med Kopinor.

GRUNNLEGGELSEN AV NIDARHOLM MARIAKLOSTER

Eystein M. Andersen

Sammendrag

Grunnleggelsen av Nidarholm Mariakloster

På dagens Munkholmen i fjorden rett utenfor Trondheim lå i middelalderen Nidarholm kloster. Klosteret har vært gjenstand for mye usikkerhet og diskusjon. Et sentralt spørsmål har dreid seg om det ble grunnlagt av kong Knut den store (ca. 995-1035) omkring 1030 eller den norske lendmannen Sigurd Ullstreng (ca. 1030-ca. 1100) omkring 1100. Det dominerende synet i dag er at Ullstreng grunnla klosteret. Denne monografien utfordrer dette synet ved å benytte en kirkehistorisk tilnærming til kildene. Det bringer nye perspektiver til diskusjonen om Nidarholm og den tidlige kirke- og klosterhistorie i Norge.

Fem grupper med kilder til Nidarholms grunnleggelse studeres. Det er de norsk-islandske kilder, de engelske kilder, de liturgiske kilder, de arkeologiske kilder, og klosterseglet. Den valgte tilnærmingen gjør at kildene gir andre og tydeligere svar omkring grunnleggelsen enn tidligere.

Samlet sett sannsynliggjør monografien at Nidarholm trolig ble grunnlagt av Knut den store omkring 1030 og er Norges eldste kjente kloster. Dette virker rimelig når vi avslutningsvis også ser på konteksten dette kan ha skjedd i; det vil si i forbindelse med

kongehyllingen i Nidaros i 1028, rett etter Knuts deltagelse ved keiserkroningen i Roma i 1027. Nidarholm Mariakloster vitner både i sitt fysiske og kirkehistoriske innhold om overgangen fra vikingtid til middelalder. Det åpner for noen nye perspektiver i den tidlige kirke- og klosterhistorie i Norge.

Abstract

The foundation of the abbey of St. Mary of Nidarholm

The medieval abbey of St. Mary of Nidarholm was located on the small island called Munkholmen in the Trondheim Fjord. The monastery has been the subject of much uncertainty and discussion. A key question has revolved around whether it was founded by King Cnut the Great (ca. 995-1035) around 1030 or the Norwegian lieutenant Sigurd Ullstreng (ca. 1030-ca. 1100) around 1100. The prevalent view today is that Ullstreng founded the abbey. This research monograph challenges this view by using a church-historical approach to the sources, thus bringing new perspectives to the discussion about Nidarholm and the early church history and monasticism in Norway.

Five groups of sources for Nidarholm's founding are examined: the Norwegian-Icelandic sources; the English sources; the liturgical sources; the archaeological sources; and the monastery seal. This approach provides alternative and more definite answers regarding the abbey's foundation.

Based on these sources, this monograph argues for the probability that the abbey of St. Mary of Nidarholm was founded by Cnut the Great around 1030 and is Norway's oldest known monastery. This seems reasonable when looking at the context in which this may have happened; in connection with the royal tribute in Nidaros in 1028, following Cnut's participation in the imperial coronation in Rome in 1027. The abbey of St. Mary of Nidarholm testifies, in both its physical and church-historical content, to the transition from the Viking Age to the Middle Ages. This provides some new perspectives on the early church history and monasticism in Norway.

GRUNNLEGGELSEN AV NIDARHOLM MARIAKLOSTER

Eystein M. Andersen

I 1537 overga erkebiskop Olav Engelbrektssons menn seg etter beleiringen av den lille klosterøya, dagens Munkholmen (fig. 1), i fjorden rett utenfor Trondheim. Det betød slutten for benediktinerklosteret Nidarholm og den katolske kirke i Norge. Klosterets inntreden i historien noen århundrer tidligere kan vise seg å være like spennende og symboltung som slutten.

Den lille øyas klosterhistorie i middelalderen har vært gjenstand for mye usikkerhet og diskusjon. Et sentralt spørsmål har dreid seg om Nidarholm kloster ble grunnlagt av kong Knut den store (ca. 995-1035) omkring 1030 eller den norske lendmannen Sigurd Ullstreng (ca. 1030-ca. 1100) omkring 1100. Det dominerende synet i dag er at Ullstreng grunnla klosteret.¹ En til nå ubenyttet kirkehistorisk tilnærming til kildene utfordrer imidlertid dette og bringer nye perspektiver til diskusjonen om Nidarholm og den tidlige kirke- og klosterhistorie i Norge. Det vil åpne for at Nidarholm trolig ble grunnlagt av kong Knut den store rundt 1030.

Kong Knut reiste ifølge Olav-sagaens beretning til Nidaros og ble hyllet på tinget som konge over Norge i 1028.² Han var da konge over både England, Danmark og Norge. Dette var året etter at han på invitasjon hadde reist gjennom Europa for å være deltager ved kroningen av den tysk-romerske keiser Conrad II (990-1039) i Peterskirken i Roma. Møtet med keiserriket og pavens Roma ga, som vi skal se,

¹ Nyberg, Tore 2000, s. 74-76.

² *Snorres kongesagaer*, Olav den helliges saga kapittel 170-172.

Fig. 1. Kart over Munkholmen i dag med bygninger og terreng.

Knut en styrket personlig tro og en endret forståelse av kongerollen fra skandinavisk viking-konge til middelalderens kontinentale konge av Guds nåde.³ En klostergrunnleggelse etter kongehyllingen kan stemme godt med Knuts kirkelige politikk både i England og Danmark generelt, og med det vi vet om ham etter reisen til Roma spesielt. Nidarholm er i så fall Norges eldste kjente kloster. Det vil endre bildet man har av at de eldste norske klostergrunnleggelser fant sted i tiden omkring 1100.⁴ En kirkehistorisk gjennomgang av kildene vil belyse dette.

Kildene til Nidarholms grunnleggelse er begrenset og kan deles i fem grupper. Den største gruppen er de norsk-islandske skriftlige kilder fra slutten av 1100-tallet og fremover, med Theodoricus' *De Antiquitate Regum Norwagiensium* fra omkring 1180 som den eldste, viktigste og mest brukte.⁵ I den utstrekning disse kildene sier noe eksplisitt om grunnleggelsen av klosteret, så peker de på lendmann Sigurd Ullstreng. Dette har tradisjonelt blitt tillagt stor vekt. De arkeologiske undersøkelser på øya,

³ Se omtale under Matthew Paris og siste kapittel om kontekst. Se også bl.a. Bolton, Timothy 2019, s. 189-195 og Treharne, Elaine 2014.

⁴ Om dagens bilde, se for eksempel Nyberg, Tore 2000, s. 68-74.

⁵ Theodoricus 2018.

spesielt i nyere tid i 1967-1970 og 1988-1989, er en egen kildegruppe.⁶ Restene av en kirke blir tolket som en bekreftelse på de norsk-islandske kilder. Det er disse to gruppene som i dag er mest brukt og vektlagt i forståelsen av klosterets historie.

De tre siste kildegruppene peker imidlertid i andre retninger enn de to første. Den tredje gruppen er de engelske skriftlige kilder etter munken Matthew Paris som besøkte Nidarholm i 1248, samt *The Fitzhugh Chronicle*.⁷ Matthew hevdet på midten av 1200-tallet, i strid med de norsk-islandske kilder, at Knut den store grunnla Nidarholm kloster omkring 1030. De to siste og minste kildegruppene består av liturgiske tekster fra slutten av 1100-tallet som trolig kan knyttes til Nidarholm og det bevarte konventseglet på et diplom fra 1280.⁸ Seglet viser en rundkirke med fire tårn - en helt annen kirketype enn den som er funnet arkeologisk. Seglet har skapt spekulasjoner om rotunden som står på øya i dag (fig. 2) kan knyttes til klosteret og ikke bare til de militære anlegg som ble bygd på 1600-tallet og som fremdeles står.

Skolen etter riksarkivar Christian Lange (1810-1861), som skrev standardverket *De norske klostres historie i middelalderen*, forklarte kildene ved å hevde at kong Knuts klostergrunnleggelse gikk i oppløsning etter kort tid, og at Ullstreng dermed grunnla

Fig. 2. Munkholmen med rotundens nordside. Foto: Eystein M. Andersen

⁶ McLees, Christopher 1992. Lunde, Øivind 1977, s. 148-152.

⁷ Matthew Paris, *Chronica Majora*, fol 222b, *Historia Anglorum*, fol 143 b, *Abbreviatio chronicorum Angliae*, fol 14b. *The Fitzhugh Chronicle*, tidligere feilaktig omtalt som forfattet av abbed Johannes Brompton som har vært en av bokens eiere (forfatter er ukjent).

⁸ Attinger, Gisela og Åslaug Ommundsen 2014. Hohler, Erla B. 2012, s. 111-113.

klosteret som fikk historisk relevans.⁹ Tendensen i nyere tid har vært uten nærmere redegjørelse å avvise de tre siste kildegruppene som lite troverdige og fokusere på Ullstreng og de norsk-islandske kilder alene.¹⁰ Ingen av disse forklaringsmodellene har sett samlet og kirkehistorisk på kildene. Det gir noen andre svar som forteller at kong Knut trolig grunnla Nidarholm og bygde en rundkirke som vi ser på seglet. Vi skal i det følgende først se nærmere på de skriftlige kildene før vi undersøker hva arkeologien og seglet kan fortelle oss om klostergrunnleggelsen. Basert på denne kildegjennomgangen vil vi avslutningsvis se nærmere på en mulig kirkehistorisk kontekst for Knuts grunnleggelse av Nidarholm. Vi begynner med de norsk-islandske kildene som har pekt på lendmannen Sigurd Ullstreng som klosterets grunnlegger omkring 1100, men som vi skal se var kirkepolitisk styrt i sin fremstilling.

De norsk-islandske kildene

*“Det var på den tid flere fremstående menn i Magnus’ hær. Blant disse hadde Sigurd Ullstreng den ledende plass ikke mindre i rettskaffenhet enn i byrd. Det var han som senere bygget det berømte kloster til ære for den hellige Benedikt og den mest dyrebare og uovervinnelige Kristi martyr Laurentius på en ganske liten øy som ligger i nærheten av erkebispebyen Nidaros».*¹¹

Dette sitatet fra *De Antiquitate Regum Norwagiensium* fra omkring 1180, her i Egil Kraggeruds oversettelse, er den eldste kjente og mest brukte skriftlige kilde om Nidarholm klosters grunnleggelse. Mens de engelske kildene forteller, som vi skal se senere, om kong Knuts grunnleggelse av Nidarholm kloster, slås det her fast at klosteret ble bygd av Sigurd Ullstreng og viet til St. Benedikt og St. Laurentius. Denne fremstillingen, og de senere norsk-islandske kildene til Nidarholms grunnleggelse, fremstår imidlertid kirkepolitisk styrt og sterkt farget av den kirkelige reformbevegelse. Det å tillegge grunnleggelsen til Ullstreng fremfor kong Knut, samt fremhevingen av St. Laurentius som vi kommer tilbake til i neste kapittel, kan se ut til å ha blitt gjort bevisst for å passe inn i den kirkepolitiske agenda og historiefortelling på siste halvdel av 1100-tallet.

De Antiquitate Regum Norwagiensium handler om de norske kongene fra Harald Hårfagre til borgerkrigenes begynnelse etter Sigurd Jorsalfares død i 1130. Det blir

⁹ Lange, Christian C. A. 1847, s. 316-318.

¹⁰ Se f.eks.: Nyberg, Tore 2006, s. 20. Nyberg, Tore 2000, s. 74-76. McLees, Christopher 1993, s. 86 og 91-92. Gunnes, Erik 1993, s. 79.

¹¹ Theodoricus 2018, s. 374. På latin i original (s. 118): «Fuerunt tunc in exercitu Magni plures nobiles uiri, inter quos palmam tenebat non minus probitatis quam nobilitatis Siwardus Ullstreng, qui postea edificauit coenobium nobile in honore beati Benedicti nec non et pretiosissimi et inuictissimi martyris Christi Laurentii in paruissimi quadam insula, que adiacet metropoli Nidrosiensi».

normalt datert til perioden mellom 1176 og 1188.¹² I tradisjonen fra den nasjonsbyggende historieskrivingen er det blitt vanlig å plassere forfatteren som kalte seg Theodoricus (latinsk for Tore) som en lærd norsk benediktinermunk med tilknytning til nettopp Nidarholm.¹³ Verket er imidlertid i prologen dedikert til «Domino et Patri suo» (herre og far) erkebiskop Eystein Erlendsson (ca 1120-1188), hvilket sammen med bokens innhold peker mot en mer internasjonalt skolert forfatter med sterke bånd til den kirkelige reformbevegelse. Da kommer også omtalen av Nidarholm i et annet lys.

Eystein, erkebiskop av Nidaros 1161-1188, var en sterk tilhenger av og pådriver for den kirkelige reformbevegelse – den gregorianske reform etter pave Gregor VII (1073-1085). Dette var en bevegelse som fra slutten av 1000-tallet søkte å føre klostervesenet og etter hvert kirken tilbake sin opprinnelige skikkelse.¹⁴ Ut av kravet om klosterreform kom kravet om reform av hele kirken. Det kirkelige liv skulle, dersom kirken skulle fungere etter sitt formål, ubetinget følge den kanoniske rett som representerte Guds vilje og lov. Målet var å styre kirken bort fra verdslig herredømme som ble sett på som syndig innflytelse. Målet var *libertas ecclesiae* – frihet for kirken. En av flere konsekvenser var maktkamp mellom kirken og kongemakten på en rekke områder. I Norge slo dette for alvor inn med opprettelsen av erkesetet på midten av 1100-tallet.

Erkebiskop Eystein hadde fått sitt pallium i Anagni av reformpaven Alexander III i 1160, og hadde opphold i og var sannsynligvis utdannet ved det viktige reformklosteret St. Victor i Paris.¹⁵ Dette viktige augustinerklosteret var i sin samtid kjent for sine strenge regler og åndelige innflytelse, og var i perioden et sentrum også for norske geistlige. Klosteret var en av de sterkeste tilhengerne av reformbevegelsen.¹⁶ Eystein førte reformlinjen han ble kjent med ute i Europa i sin kirkepolitikk hjemme i Norge. Dette kan ses bl.a. i kirkelovgivning, grunnleggelser av augustinerklostre og reformering av kongedømmet etter europeisk modell med tronfølgelov og kroningen av kong Magnus Erlingsson i 1164.

Vi ser reformpolitikken også i bevisste helgendedikasjoner i Nidarosdomen som Eystein ledet byggearbeidene for. Han valgte oldkirkelige martyrer som hadde kjempet for kirken mot verdslig makt. De ble brukt som kirkepolitiske helgener av reformbevegelsen både i Norge og ellers i Europa. Johanneskapellet ble innviet av Eystein i 1161 til Johannes døperen, martyren St. Vincent og St. Silvester. Johannes døperen ble halshugd av Herodes, St. Vincent led martyrdøden i kamp

¹² Kraggerud, Egil 2018, s. xxxiv. Foote, Peter 1998, s. xi-xiii.

¹³ Kraggerud, Egil 2018, s. xxix-xxxviii. Foote, Peter 1998, s. ix-xi.

¹⁴ Christensen, Torben 1969, s. 312-321.

¹⁵ Gunnes, Erik 1996, s. 85-89.

¹⁶ Johnsen, Arne O. 1951, s. 250.

mot romerske myndigheter og St. Silvester skulle ifølge legenden ha døpt og helbredet keiser Konstantin som i takk ga kirken flere friheter. Innskriften i øvre kapell i nordre tverrskip må ha blitt til i Eysteins tid en gang før 1180, og forteller at kapellet ble viet til Maria og oldkirkemartyren Hippolyt som ble drept under keiser Maximinus.¹⁷ Øvre kapell i søndre tverrskip viet Eystein til St. Olav og St. Stefanus.¹⁸ Sammenstillingen av den første martyren, protomartyren St. Stefanus, med St. Olav var åpenbart et bevisst valg for å bygge opp et kirkepolitisk bilde av den norske helgenkongen som Norges kirkelige martyr og kirkens evige seierherre. En lignende kirkepolitisk sammenstilling finner vi f.eks. i mosaikkene i katedralen i Monreale på Sicilia fra 1180-årene der St. Stefanus og St. Thomas av Canterbury er stilt sammen for å vise kirkens kamp mot den verdslige makt.

Forfatteren Theodoricus dedikerte altså sitt verk til en aktiv og meget tydelig aktør for den kirkelige reformbevegelse som han åpenbart sympatiserte med, slik også teksten hans viser. I denne internasjonale rammen av den gregorianske reform er det nærliggende å feste lit til Odd Arne Johnsens teori om at Theodoricus er en av de to med dette navnet som studerte ved nevnte St. Victor i Paris.¹⁹ Eystein sørget for at etterfølgeren hans som erkebiskop ble Eirik Ivarsson (1188-1205) som også hadde utdanning fra St. Victor, og han oppmuntret trolig begge de to Theodoricus til å studere der. Johnsen fant både Tore av Hamar (biskop 1189-1196) og Tore Gudmundsson (erkebiskop 1206-1214) omtalt som Theodoricus i klosterets fortegnelser over avdøde studenter. Johnsen viser i tillegg til at verket til Theodoricus har tre referanser til Hugo av St. Victor (1097-1141), bruker kilder med stort samsvar med klosterets bibliotek og utviser en stor kunnskap om franske forhold og historie som er særegen for en norsk forfatter.

Teoriene om mindre internasjonale personer, som en munk fra Nidarholm, kan ikke vise til noe tilsvarende kildebelegg. Det har imidlertid vært påpekt at tittelen «monachus» som forfatteren tituleres med i overskriften ikke ble brukt om kanniker. Det vi da må merke oss er at teksten er bevart i form av avskrifter fra 1600-tallet. Overskriften før forfatterens innledning bærer preg av å være føyd til av den som skrev av teksten på 1600-tallet. Forfatteren selv omtaler seg kun som Theodoricus, og kan følgelig meget godt være en av de to Tore fra St. Victor.²⁰ Egil Kraggerud har fremhevet Tore Gudmundsson, kannik ved St. Hallvard i Oslo og senere erkebiskop,

¹⁷ Forfatterens oversettelse av latinsk tekst: «27. juli ble dette alteret viet til ære for salige jomfru Maria og den hellige martyr Hippolyt, hvis relikvier er i alteret». Se også Undset, Ingvald 1888, s. 7. Dateringen til før 1180-årene er basert på at tredje etasje over med sikkerhet var påbegynt da – se Lidén, Hans-Emil 1981, s. 25-26.

¹⁸ Forfatterens oversettelse av latinsk tekst: «Den 5. januar ble dette alteret viet til ære for St. Stephan, den første martyr, og St. Olav, hvis relikvier er i alteret til like med Herrens legeme». Se også Undset, Ingvald 1888, s. 6.

¹⁹ Johnsen, Arne O. 1951, s. 253 og 259. Kraggerud, Egil 2018, s. xxix-xxxiv.

²⁰ Kraggerud, Egil 2018, s. xxxv.

som den mest sannsynlige kandidaten.²¹ Kraggerud mener verket ble slutført etter at Gudmundsson hadde returnert til Oslo fra St. Victor i slutten av 1170-årene.

Når forfatteren av *Historia de Antiquitate Regum Norwagiensium* hadde bakgrunn fra St. Victor og dedikerte sitt verk til Eystein, er det ikke overraskende å finne reformbevegelsens perspektiver og historiefortelling i teksten. Denne ideologiske inngangen preger verket. Erkebiskop Eystein skulle støttes i striden med kong Sverre og St. Olav løftes frem som Norges evige konge. Dette kommer tydelig frem i flere passasjer, slik som f.eks. i beskrivelsen av striden mellom den lombardiske konge og paven og den etterfølgende beskrivelse av Magnus den godes' seier som St. Olavs tjener.²² Eystein svarer til paven og kong Sverre til den lombardiske konge. Alle konger fra og med Magnus den gode skulle følge «fanen som hadde tilhørt hans far», og holde «i sin hånd dennes dobbeltøks», så ville seieren komme ved «Guds miskunn». Theodoricus bygger opp under erkesetets og Eysteins konsolidering av St. Olav som Norges kirkelige martyr.

Danske kong Knut, som St. Olav sto i strid med, blir derfor i denne historiebyggingen tildelt «keiserrollen» som verdslig grisk kontrast til kirkens evige helgenkonge og martyr. Knut blir plassert som årsaken til opprøret som endte i helgenkongens død. Før Theodoricus konkluderer med at Knut ikke fortjener ytterligere omtale, beskriver han Knut i lite flatterende ordelag og beskyldte ham for å røve Norge «fra den rettferdige kong Olav som dette rike tilkom ut fra en nedarvet rett på tronen».²³ I en slik kirkepolitisk historiefremstilling ville det passet svært dårlig å fortelle at kong Knut sto for grunnleggelsen av Nidarholm. Historien om den mer nøytrale lendmann Ullstreng som bygget klosteret på Nidarholm passet kirkepolitisk sett langt bedre og underbygde reformbevegelsens ideer. Dersom kong Knut grunnla Nidarholm som de engelske kildene sier, så ser det ut til at det av kirkepolitiske årsaker bevisst ble utelatt og omskrevet av Theodoricus.

Vi vet ikke i hvilken grad Nidarholms grunnleggelse var kjent eller omtalt i tilgjengelige kilder for Theodoricus. Om han satt i Oslo, som Kraggerud argumenterer for,²⁴ hadde han f.eks. neppe hatt tilgang til eventuelle klosterarkiver på Nidarholm. Dersom en grunnleggelse i Knuts regi var kjent, kan vi gå ut ifra at erkesetet og hovedtyngden av det kirkelige miljø som del av reformbevegelsen og stridighetene på slutten av 1100-tallet ville hatt interesse av å skrive St. Olavs motstander ut av historien om Nidarholm. Svært få geistlige ville trolig fremhevet fremmedkongen Knut som klostergrunnlegger når han ellers i den norske kirkelige historiefortelling var blitt

²¹ Kraggerud, Egil 2018, s. xxxvi.

²² Theodoricus 2018, s. 362-364 (kap 23, 3-16). Kraggerud, Egil 2018, s. xlii-xliv.

²³ Theodoricus 2018, s. 354-355 (kap 18, 1-3) og s. 361 (kap 20, 15-16).

²⁴ Kraggerud, Egil 2018, s. xxxvi.

tildelt «keiserrollen». For å unngå Knut, passet det kirkepolitisk godt å kunne vise til en av klosterets mest sentrale bidragsyttere.

Ullstreng ga utvilsomt store gaver til klosteret og sørget trolig for oppføring av bygninger der.²⁵ I denne sammenhengen kan vi merke oss at Theodoricus ikke skriver eksplisitt at Ullstreng grunnla klosteret, men at han bygde det. Han bruker verbet for å bygge, dvs. *aedificare* (fra *aedis* som betyr hus og *facere* å lage), fremfor verbet for å grunnlegge, dvs. *fundare* som vi skal se at de engelske kildene bruker når de skriver at Knut grunnla klosteret. Denne ordbruken kan kanskje forstås slik at Theodoricus forteller at Ullstreng finansierte og bygde klosterets bygninger slik de fremsto på 1100-tallet, og bevisst unnlot å nevne at det var Knut som grunnla «det berømte kloster». Uansett er det trolig snakk om en kirkepolitisk bevisst omskrivning for å fremheve Ullstreng som grunnlegger og utelate Knut. Andre norsk-islandske kilder bekrefter langt på vei dette. De sier direkte at Ullstreng grunnla Nidarholm.

De øvrige norsk-islandske kildene om klostergrunnleggelsen er senere enn Theodoricus. De gjentar den kirkepolitisk funderte historiefortellingen til Theodoricus eller bygger videre på det samme materialet om Nidarholm og Ullstreng. Den legendariske saga om Olav den hellige fra slutten av 1200-tallet oppgir kort i en bisetning at Sigurd Ullstreng lot bygge klosteret i Nidaros.²⁶ *Gísls þáttir Illugasonar* er en islandsk tott, dvs. kortsaga, fra 1200-tallet. I denne totten, som finnes i Magnus Berrfötts saga fra Hulda-Hrókkinskinna og i biskop Jon den Helliges (1052-1121) saga, omtales grunnleggelsen av Nidarholm kloster mer utførlig. Her understrekes det til og med at Ullstreng var den som **først** grunnla klosteret:

«Sigurd sagde at han vilde følge hans råd. Ansete og velunderrettede mennesker siger at den hellige Jon skal have pålagt ham eller snarere påbudt ham som skriftebod at han skulde oprette et sortmunkekloster på Nidarholmen ud af sin ejendom og give dertil så store besiddelser at Guds tjenere kunde opholde sig godt og sømmeligt derved. Det er bekendt for mange at Sigurd Uldstreng har modtaget Holmen af kong Magnus og dér først af alle ladet grundlægge nævnte kloster, og skænket dertil sin fædrearv Viggin og mange andre store landområder.»²⁷

Tåtten handler om Gisl Illugesson som omkring 1100 reiser til Nidaros for å hevne farens drapsmann, en hirdmann hos kong Magnus Barfot. Hevnen blir gjennomført,

²⁵ Dybdahl, Audun 1989, s. 228, 232 og 234. Gården Viggja i Børsa sørvest for Trondheim var det godsmessige senteret i klosterets jordegods gjennom middelalderen.

²⁶ *Ólafs saga hins Helga* 1849, s. 64 kap. 85.

²⁷ *Biskop Jon den Helliges saga* 2016, s. 75. På norrønt i *Gísls þáttir Illugasonar*: Þessi Sigurðr lét fyrst setja munklífi í Niðarhólmi ok gaf þar til stórar eignir.

men han blir tatt til fange av kongens menn som vil dømme ham til døden. Gisl reddes imidlertid først av islendinger og deretter av biskopen og den senere helgenen Jón Ögmundsson som argumenterer for at kristenretten pålegger kongen å vise rettferdighet. Det ender med at Gisl går fri og tar drapsmannens hirdplass.

Her knyttes Ullstrengs grunnleggelse av klosteret til et pålegg fra den hellige biskop Jon om å gjøre bot fordi kristenretten ble satt til side av Ullstreng og kongens menn. Fortellingen kretser rundt biskop Jons helgenstatus og kristenrettens styring av den verdslige konge. Vi ser tydelig den kirkepolitiske sammenhengen fortellingen om klostergrunnleggelsen er plassert i. Kanskje bidro Ullstrengs gaver med å frigjøre den tidligere kongelig eide holmen og klosteret fra avhengighet av kongemakten? Det er som nevnt liten grunn til å tvile på at Ullstreng ga store gaver og gods til Nidarholm. Tekstens behov for å understreke at det var nettopp Ullstreng som *«først af alle»* grunnla klosteret forteller imidlertid at det motsatte sannsynligvis var tilfellet. Det ligger mellom linjene at en alternativ historie om grunnleggelsen fantes og var kjent - trolig den de engelske kildene har brukt. Formuleringen ville ellers vært unødvendig. Vi ser det samme kirkepolitiske motivet for å bruke historien om Ullstreng som hos Theodoricus, og de to kildene har trolig samme kirkepolitiske opphav.

Uavhengig av de kirkepolitiske sidene ved de norsk-islandske kildene, faller tidspunktet de angir for Nidarholms grunnleggelse sammen med bildet man til nå har dannet seg av etableringen av benedikterklostre i Norge. Alle de kjente norske benedikterklostre er, tross et begrenset eller fraværende kildemateriale, antatt etablert i tiden etter opprettelsen av de faste bispesetene fra slutten av 1000-tallet og frem til omkring 1150.²⁸ Vi skal imidlertid være varsomme med å gi de norsk-islandske kildene større troverdighet i spørsmålet om Nidarholms grunnleggelse av den grunn. Kildematerialet om den tidlige klostervirksomhet i Norge er generelt for mangelfullt, og de kirkehistoriske forutsetninger er til stede for enkelte klostergrunnleggelser, som f.eks. Nidarholm og Selje, på første halvdel av 1000-tallet.

Benediktinerklostre var selvstendige enheter ledet av en abbed, men på 1000-tallet og første halvdel av 1100-tallet var de som regel eid av stormenn eller helst kongen.²⁹ Først gradvis ble klostrene selvstendiggjort fra kongemakten, gjerne via overdragelser til stormenn som beskyttere før kirkemakten med erkeseter og reformbevegelsen slo inn for alvor. Ullstrengs overtagelse av nidarholmen fra kong Magnus kan kanskje

²⁸ Andersen, Per Sveaas 1977, s. 313-315 og 330. Nyberg, Tore 2000, s. 68-78. Lunde, Øivind 1987. Nybø, Marit 2000, s. 194-202 og 206-207. Lange, Christian C. A. 1847, s. 8-19. Antatt opprettelse av de kjente benediktinerklostrene: Selje slutten av 1000-tallet, Munkeliv ca. 1110, Nonneseter Bergen før 1135, Gimsøy før 1150, Bakke før 1150, Nonneseter Oslo før 1161.

²⁹ Johnston, William M. og Christopher Kleinhenz 2000, s. 138, 140 og 1000-1003. Clark, James G. 2011, s. 156-162. Burten, Janet 1994, s. 154. Bralow, Frank 1979, s. 140, 315-322.

plasseres i en slik utvikling. I Norge fulgte man til langt inn på 1100-tallet den engelske tradisjon fra *Regularis Concordia*, utviklet for klostervesenet på 900-tallet, der kongens autoritet ble sterkt understreket.³⁰ Kongelig involvering ved abbedsvalg er også nevnt. Det var ingen klar motsetning mellom kongemakt og kirkemakt. Dette passet godt i Skandinavia der kirkelige institusjoner på denne tiden var utenkelige uten aktiv kongelig støtte.³¹ Det var som i England slik at styrking av kirken innebar styrking av kongemakten.³²

Benediktinerklostrene trengte riktignok biskopen som sin foresatte eller *ordinarius* ved bl.a. abbedsvalg og utøvelse av *episcolia* (som alterinnvielser), og geografisk nærhet mellom bispesete og benediktinerkloster var vanlig.³³ Utviklingen av klostervesenet i Norge er derfor gjerne blitt sett sammen med selvstendiggjøringen av kirkemakten og plassert i tid etter utviklingen av de faste bispesetene.³⁴ I denne sammenhengen må vi imidlertid være oppmerksomme på at biskoper i denne perioden - som i England - var kongens tjenere, og at det var biskoper med ansvar for geografiske områder, territorielle biskoper, også i tiden før de fikk fast sete. De kan ha fylt rollen som *ordinarius* for klostre. Et kloster var ikke avhengig av en geografisk fast og selvstendig kirkeorganisasjon for sin eksistens. I kong Knuts tid var det territorielle biskoper for *Thronðheimi*, slik som Sigurd «monachus» og Grimkjell som var bisperekkens nummer 1 og 2 for *Thronðheimi*.³⁵ Vi vet også fra bl.a. England at *ordinarius* heller ikke trengte å være en bestemt eller geografisk bundet biskop.³⁶ Frem til 1100-tallet var det videre svært vanlig at kirkeledere og biskoper var benediktinere, slik som ovenfor nevnte Sigurd, og munke-biskoper og abbed-biskoper med ulik jurisdiksjon forekom hyppig. Enkelte munke-biskoper kunne ha jurisdiksjon over ny-kristnede områder uavhengig av bispedømmer.³⁷ Fraværet av faste bispeseter trenger altså ikke å være en hindring for opprettelse av klostre i Norge før Olav Kyrres tid. Det var snarere slik at biskopene var avhengige av benediktinere, eller prestefellesskap, for å kunne ta fast sete med den liturgiske tjeneste det krevde.

Kongens autoritet og støtte, sammen med geografisk nærhet til byer, ferdselsårer og kongelige oppholdssteder, samt helgensteder, hadde trolig som i England større

³⁰ *Regularis Concordia*, se f.eks. kap. 3, 9 og 10. Andersen, Håkon A. 1995, s. 38-39. Barlow, Frank 1979, s. 320.

³¹ Nyberg, Tore 2000, s. 38.

³² Barlow, Frank 1979, s. 140.

³³ Johnston, William M. og Christopher Kleinhenz 2000, s. 154-155.

³⁴ Se f.eks. Andersen, Per Sveaas 1977 s. 329-337.

³⁵ *Diplomatarium Norvegicum* XVII B, s. 189-199.

³⁶ Barlow, Frank 1979, s. 322.

³⁷ Johnston, William M. og Christopher Kleinhenz 2000, s. 142 og 878-879.

betydning i Norge på 1000-tallet enn faste bispeseter.³⁸ Nidarholm faller godt inn i et slikt bilde. Tidspunktet for Nidarholms grunnleggelse i de norsk-islandske kildene trenger med andre ord ikke tillegges avgjørende vekt, selv om hovedtyngden av kjente norske klostre kom etter 1100. Det gir ikke mer troverdighet til dem som kilde for grunnleggelsen, spesielt ikke når vi ser den kirkepolitiske sammenhengen de står i der kongens autoritet over kirken skulle utfordres.

De norsk islandske kildene til Nidarholms grunnleggelse fremstår altså som kirkepolitisk styrt i sin fremstilling. Det kan se ut til at Ullstrengs bidrag i form av rike gaver til klosteret ble skrevet om til en grunnleggelse for å passe inn i den kirkepolitiske agenda og historiefortelling fra siste halvdel av 1100-tallet og fremover. Dette understrekes ytterligere om vi ser nærmere på dedikasjonen til St. Laurentius som Theodorcius trekker frem.

Dedikasjoner – «Monasterij sancte Marie de Holm»³⁹

Nidarholm har etter Christian Langes omtale i 1847 konsekvent og uten spørsmål blitt omtalt som et kloster viet til St. Laurentius.⁴⁰ Det fremstår imidlertid forvirrende når vi ser nærmere på kildene. Lange bygger sin påstand alene på Theodoricus, og nærmest siterer ham når han skriver at klosteret var viet til Benedikt og St. Laurentius. Problemet er at Theodoricus er alene i sin omtale av en dedikasjon av klosteret til St. Laurentius.

I andre kilder omtales Nidarholm både av paven og klosterets egen abbed som et kloster viet den hellige Maria. Nidarholm blir av paven i flere bevarte brev omtalt som viet til Maria.⁴¹ I 1350 utnevner pave Clemens VI abbed Olav til erkebiskop og omtaler klosteret som «monasterii sancte Marie de Holmis ordinis sancti Benedicti Nidrosiensis diocesis».⁴² Klosterets egen abbed Hallvard skrev i 1353 at han tilhørte benediktinerklosteret Nidarholm viet til den hellige Maria: «frater Halwardus de Nidrosia, olim monachus expresse professus monasterij beate Marie de Holm ordinis [sancti Bene]dicti Nidrosiensis diocesis».⁴³

³⁸ Burten, Janet 1994, s. 131-132.

³⁹ Dip. Nor. Bd. 7 nr. 225.

⁴⁰ Lange, Christian C. A. 1847, s. 318. Se også for eksempel Nyberg, Tore 2000, s. 75.

⁴¹ Dip. Nor. 7 nr. 225, 1 nr. 322 og 17 nr. 87.

⁴² Dip. Nor. Bd. 1 nr. 322.

⁴³ Dip. Nor. Bd. 8 nr. 160.

Valg av helgendedikasjoner i middelalderen kan forenklet deles i to hovedgrupper: de objektive og de subjektive.⁴⁴ Det var biskopene som bestemte hvilke helgener som skulle brukes. De objektive dedikasjoner, dvs. dedikasjoner knyttet til grunnhelgener, relikvier eller kongehelgener, var enerådende i tidlig middelalder og oppsto av behovet for forenkling og ensretting i kontrast til det førkristne mangfoldet. Med den kirkelige reformbevegelsen kom de subjektive dedikasjonene, dvs. dedikasjoner som passet i det enkelte tilfellet, slik som reformhelgener og martyrer, ridderhelgener og folkehelgener. Disse fortrengte etter hvert de objektive og kunne bli lagt til som skytshelgener til allerede etablerte og innviede anlegg.

Den mest utbredte gruppen objektive dedikasjoner er de såkalte grunnhelgener, dvs.: Kristus, hans mor Maria, døperen Johannes, apostelen Peter, protomartyren Stefan og erkeengelen Michael. Disse hadde gjennom hele middelalderen høyest rang av alle helgener. De var alltid hovedhelgen når kirker og klostre hadde en av dem blant sine skytshelgener, uavhengig av f.eks. besittelse av relikvier. Et kjent norsk eksempel er Nidarosdomen som til tross for St. Olavs relikvier var viet Den hellige treenighet. Et internasjonalt og relevant eksempel i vår sammenheng er klosteret Bury St. Edmund i England som kong Knut den store grunnla omkring 1020. Klosteret hadde St. Edmunds relikvier, men var viet til den hellige Maria.⁴⁵ Dedikasjoner til Maria var svært utbredt i tidlig middelalder. Når både paven og abbeden så sent som i midten 1300-årene omtaler Nidarholm som et kloster viet Maria, kan vi trygt slå fast at Nidarholm hadde hatt grunnhelgen Maria som sin hovedhelgen helt fra starten av.

Den hellige Laurentius (230-258) kan plasseres både i en objektiv og en subjektiv tradisjon for helgendedikasjon.⁴⁶ Den objektive tradisjonen stammer til dels fra keiser Otto Is store seier i slaget ved Lechfeld i Ungarn i 955. Keiseren tilskrev St. Laurentius seieren ettersom den skjedde på hans minnedag 10. august, og opprettet et bispesete til minne om dette. Laurentius ble etter dette mye brukt som skytshelgen hos kongehus og adel i det ottonske keiserriket. Objektive dedikasjoner til Laurentius kan også, som i England før 1066, være en direkte liturgisk kopiering fra Roma der *San Lorenzo fuori le Mura* var én av de definerte store pilegrims- og stasjonskirker.⁴⁷

Størst utbredelse har imidlertid Laurentius som subjektiv helgendedikasjon knyttet til reformbevegelsens kamp for kirkens frigjøring fra den verdslige makt. Legenden forteller nemlig at Laurentius som skattmester og diakon i Roma, imot keiser Valerian Is befaling, fordelte kirkens skatter til de fattige etter at pave Sixtus II ble henrettet.

⁴⁴ Zimmermann, Gerd 1994.

⁴⁵ Grandsen, Antonia 2004.

⁴⁶ Zimmermann, Gerd 1994, s. 114-120 og 81-82.

⁴⁷ Gittos, Helen 2013, s. 95-96

Til straff ble han langsomt stekt på en rist. Et kjent eksempel er Lund domkirke som i 1145 ble viet til Laurentius av erkebiskop Eskil som er kjent som en betydningsfull reformforkjemper.

Når Theodoricus oppgir at Nidarholm var viet Laurentius, så må vi se dette i den subjektive tradisjonen til reformbevegelsen han var en del av og skrev for – slik erkebiskop Eystein bevisst valgte dedikasjoner i Nidarosdomen. Dedikasjonen må ha vært reell, men da i tillegg til og underordnet Maria. Klosteret kan ha vært viet Maria og Laurentius og kanskje flere, eller Laurentius kan ha vært knyttet til en kirke, et kapell eller et alter i klosteret. Det kan også være at klosteret lenge etter grunnleggelsen fikk utvidet sine helgendedikasjoner, f.eks. ved Ullstrengs gaver og byggevirkomhet. Det var ikke var uvanlig. Det kan imidlertid ikke være tvil om at Theodoricus som ledd i et kirkepolitisk budskap bevisst løftet frem Laurentius og utelukket Maria som hovedhelgen. Det norske augustinerklosteret Utstein fra 1200-tallet var karakteristisk nok viet Laurentius.

Omtalen av St. Benedikt hos Theodoricus sikter mest sannsynlig kun til ordenen klosteret tilhørte. St. Benedikt var benediktinerordenens egen helgen. Alle klostre som fulgte St. Benedikts regel var automatisk og selvsagt viet ham. Ordenens enkelte klostre var derfor som regel alltid viet andre helgener som hovedhelgen, ofte Maria, slik som Nidarholm. Det var gjennom hele middelalderen svært få kirker og klostre som hadde St. Benedikt som hovedhelgen.⁴⁸ Når kildene omtaler klostre viet St. Benedikt, slik Theodoricus gjør for Nidarholm, er det derfor sannsynligvis ordenen det siktes til.

Nidarholm var altså viet den hellige Maria som sin hovedhelgen. Lange ser ut til å ha stolt for mye på Theodoricus, som vi har sett er en vanskelig kilde å bruke for Nidarholms historie på grunn av hans kirkepolitiske agenda. Maria som skytshelgen indikerer tydelig at klosteret er grunnlagt i tidlig middelalder, men det kan like gjerne ha vært i Ullstrengs tid omkring 1100 som i Knut den stores tid omkring år 1000. Vi skal nå se på de engelske kildene som i motsetning til de norsk-islandske forteller at kong Knut grunnla Nidarholm.

⁴⁸ I tysk område var den begrensede bruken av Benedikt som skytshelgen knyttet til reformbevegelsen, se Zimmermann, Gerd 1994, s. 24.

Matthew Paris

Matthaeus Parisiensis, eller Matthew Paris, (ca. 1200-1259) var en kjent engelsk benediktinermunk ved klosteret St. Albans Abbey i Hertfordshire. Han var historieskriver, kronikør, illustratør og kartograf, og har etterlatt seg en rekke skrifter som er viktige kilder til britisk og europeisk middelalderhistorie. Han er også en interessant kilde til Nidarholms grunnleggelse. Matthews eneste kjente utenlandstur gikk til Nidarholm i 1248 for å hjelpe klosteret etter problematiske år.⁴⁹ Han omtaler med det som bakgrunn grunnleggelsen av Nidarholm i tre ulike verk. I motsetning til de norsk-islandske kildene, hevder Matthew at Nidarholm ble grunnlagt av Knut den store omkring 1030.

Den første omtalen gjør han i sitt hovedverk *Chronica Majora* som ble skrevet i årene 1240-1253. Det er en kronologisk historie fra skapelsen frem til 1253. I dette verket skriver Matthew en utførlig omtale av sin reise til Norge i 1248. Matthew presenterer Nidarholm i innledningen om bakgrunnen for reisen: «I det samme året ble et kloster i Norge utsatt for fare. Det har fått sitt navn etter *Sancti Benedicti de Hom* [sic.] som ble grunnlagt av Knut den store, med samme tittel og orden som i England».⁵⁰ Han sikter da til benediktinerklosteret *Holm* i Norfolk i England som Knut den store reetablerte, trolig i 1019 – like etter maktovertagelsen i England.⁵¹ Det er denne kilden Lange indirekte brukte i 1847 og som også siden er brukt i norsk historieskrivning om Nidarholm.

Den andre omtalen gjør Matthew i verket om Englands historie, *Historia Anglorum*, som man antar ble skrevet i årene 1250-1255. Det er bygd opp kronologisk. Under året 1248 skriver Matthew også her om sin reise til Norge og Nidarholm: «Det må erindres at i kongeriket Norge er det et benediktinerkloster som kalles Holm-klosteret og er viet St. Benedikt. Det rager over alle andre benediktinerklostre. Dette ble grunnlagt av kong Knut av England, Danmark og Norge, som i England også grunnla et kloster til ære for St. Benedikt. Det heter naturligvis St. Benedikt de Holm.»⁵²

⁴⁹ Weiler 2012.

⁵⁰ Matthew Paris, *Chronica Majora*, fol 222b. Forfatterens oversettelse av: «*Eodemque anno, cum pateret discrimini quoddam cænobium in Norwegia nobile quidem, quod dicitur cænobium Sancti Benedicti de Hom, de fundatione regis nobilissimi Cnutonis, qui et in Anglia unum cænobilum ejusdem tituli et ordinis fundaverat...*»

⁵¹ Denne dateringen er oppgitt i *Chronica Johannis de Oxenedes*, s. 19 skrevet av en munk ved klosteret ca. 1290. Dette stemmer også med andre kilder fra tidsvitner. Andre kronikører daterer grunnleggelsen til etter Knuts hjemkomst fra Roma i 1027.

⁵² Matthew Paris, *Historia Anglorum*, fol 143 b. Forfatterens oversettelse av: «*Sciendum quoque quod in regno Norwegiae inter omnes domus religiosorum Nigri Ordinis supereminet illa domus, quae dicitur abbatia de Holm, et est Sancto Benedicto. Et ipsam fundavit rex magnificus Angliae, Daciae et Norwegiae Cnuto qui et in Anglia quandam domum fundavit in honorem ejusdem sancti Benedict, videlicet sic nominatam, Sancti Benedict de Holm.*»

Den siste og mest detaljerte omtalen av Nidarholms grunnleggelse finner vi i *Abbreviatio chronicorum Angliae*.⁵³ Den er til nå ikke brukt i norsk historieskrivning om Nidarholm. Det er en kortere kronologisk versjon av historien om England frem til 1253. Den ble trolig påbegynt i 1255. Her omtaler han Nidarholm under tre ulike år. I året 1026 skriver Matthew at Knut den store etablerte klosteret Holm i Norfolk, slik som det i Norge.⁵⁴ Han forteller videre for året 1030 at «Knut den store grunnla St. Benedikt de Holm i Norfolk som allerede stod ferdig, og på lignende vis grunnla han St. Benedikt-kirken i Norge og sørget for at den ble forsynt med munk i det følgende år».⁵⁵ Den siste omtalen gjøres for 1031 der Matthew skriver at «Knut sørget for at klosterkirken St. Benedikt i Norge ble høytidelig innviet»: «*Cnud ecclesiam coenobialem Sancti Benedicti in Dedication Norwegia fecit sollempniter valde dedicari*».

Matthews fremstilling av Nidarholms grunnleggelse gjentas i *The Fitzhugh Chronicle* fra 1400-tallet. Dette historieverket omhandler tiden mellom 588 og 1199. Den ukjente forfatteren skriver: «Etter at kong Knut kom tilbake fra Roma, førte han et liv i ydmykhet og tilbedelse. Til ære for St. Benedikt, som er særlig elsket (æret/avholdt) blant alle bekjennere, grunnla han to klostre, ett i Norge og ett i England. Klosteret i England er i en del av Norfolk».⁵⁶ Her siktes det igjen til benediktinerklosteret Holm i Norfolk.

Matthew skriver altså flere ganger at det var Knut den store som grunnla Nidarholm. I *Abbreviatio chronicorum Angliae* skiller han til og med detaljert mellom grunnleggelse, utsending av munk og vigsel av klosterkirken. En slik detaljert beskrivelse av en klostergrunnleggelse er uvanlig. Det er nærliggende å tro at han hadde detaljene fra sitt opphold og arbeid ved Nidarholm kloster i 1248. Benediktinerordenen er kjent for sitt spesielle forhold til historie med grundige nedtegnelser og oversikter - ikke bare generelt, men også over eget klosters historie.⁵⁷ Det var en selvfølge for Matthew å studere Nidarholms eventuelle arkiv og skrifter ved sitt besøk. Han har hatt førstehånds tilgang til klosterets egne fortellinger om grunnleggelsen. Vi må også regne med at han i sitt arbeid ble gjort kjent med de norsk-islandske kildenes omtale av Nidarholms grunnleggelse. Det kan sammen med konteksten for oppdraget gi ham en større grad av troverdighet som kilde til Nidarholms grunnleggelse enn de norsk-islandske kildene.

⁵³ Matthew Paris, *Abbreviatio chronicorum Angliae*, fol 14b.

⁵⁴ Matthew Paris, *Abbreviatio chronicorum Angliae*, fol 14b. "Abbatiam de Ulmo in Anglia constituit, aliam in Norwegia"

⁵⁵ Matthew Paris, *Abbreviatio chronicorum Angliae*, fol 14b. Forfatterens oversettelse av: «*Similiter aliam in Norwegia ecclesiam Sancti Benedicti fundavit, et monachos instituit quas sequenti anno plus locupletavit*».

⁵⁶ Forfatterens oversettesle fra *The Fitzhugh Chronicle*, fol. 77 venstre: "Iste rex Kanutus postquam de Roma regressus fuerat vitam suam in humilitate, & devotione ducens in honore Sancti Benedicti, quem ultra omnes Confessores specialiter dilexerat, duo monstria fundavit, unum in Norwegia, & aliud in Anglia in partibus Norfolchiæ".

⁵⁷ Clark, James G. 2011, s. 224-230.

Omstendighetene rundt oppholdet ved Nidarholm og Matthews beskrivelse av dem har ikke den samme kirkepolitiske brodden som de norsk-islandske kildene. Matthew omtaler lite eller ingenting om Norge før tiden for reisen. Det indikerer at hans kjennskap til og fokus på Norge var begrenset til oppdraget. Reisen til Norge er den ene episoden i hans tekster der det er munken og klostermannen som trer frem fremfor kronikøren.⁵⁸ Han vektlegger at det var munken Matthew som skulle lære sine brødre klosterlivet etter både klosterbrødrenes, erkebiskopens, kongens, og pavens felles vilje.

Matthew Paris ble hentet inn av konge og kirke i fellesskap som hjelp for å få Nidarholm på åndelig og praktisk fote igjen i konsolideringsårene etter den norske borgerkrigen.⁵⁹

I siste fase av borgerkrigen i Norge hadde abbed Bjørn ved Nidarholm fått både kong Håkon IV Håkonsson og erkebiskop Sigurd Eindrideson mot seg ved å støtte hertug Skule. Han ledet frem til sin død i 1244 klosteret inn i en økonomisk og åndelig krise.⁶⁰ Da borgerkrigen tok slutt med Skules død i 1240 startet en konsolideringsprosess både av kongedømmet og kirken i Norge. Paven sendte kardinal Wilhelm av Sabina for å krone Håkon i Kristkirken i Bergen i 1247. Kardinalen var sendt til Norge og Sverige for å konsolidere den katolske kirken. Han avholdt ved kroningen et stort kirkemøte. Både kong Håkon, erkebiskopen og kardinalen benyttet anledningen til å ta grep for å hjelpe Nidarholm. De fikk pave Innocent IV til å be abbeden i St. Albans i England om å sende Matthew som veileder i klosterlivet.⁶¹ Matthew hadde en tid før også bistått med praktisk hjelp for å bli kvitt klosterets gjeld.⁶² Hvordan Matthew løste oppdraget i Norge forteller han ikke, bare at han lykkes.

Matthews verker er imidlertid omdiskuterte som kilder. Den norske avvisningen av Matthew som kilde til Nidarholms grunnleggelse bygger på den generelle kritikk som er rettet mot hans tekster, men gjerne kombinert med en nasjonsbyggende forkjærlighet for norske kilder der fremmed-kongen Knut ikke passer inn. Det er ikke til å komme bort fra at Matthew brukte både individer og hendelser for å fremheve moralske poenger, og at det er påpekt feil og endringer av kilder og dokument hos ham. Det er imidlertid ikke påvist rene oppdiktninger, og han bør

⁵⁸ Weiler 2012, s. 155.

⁵⁹ Bakgrunnen for og kildene til Matthews reise til Nidarholm finner vi hos ham selv i bl.a. verket *Chronica Majora*, samt i *Håkon Håkonssons saga*, s. 188 og 224.

⁶⁰ Han pantsatte klostergodset. Erkebiskopen lyste ham i bann og avsatte ham. Etter Skules død i 1240, tilga kongen ham og sendte ham i 1241 til paven i Roma for å få prøvd sin sak. Der vant abbeden frem og kom hjem i 1244, men døde i benediktinerklosteret på Selje på vei fra Bergen til Nidaros.

⁶¹ Kardinal Wilhelm av Sabina skal i 1247 ha sendt paven en anbefaling om at det ble utpekt en veileder og instruktør for klosteret, hvorpå pave Innocent IV i et brev 27. november 1247 utpekte Matthew.

⁶² Weiler 2012, s. 173.

leses som en munk som søkte dypere mening i ting.⁶³ Han fremstår som en skarp og moraliserende kritiker både av kirkeledere og konger, men også som en glødende patriot for det engelske og som i tilfellet med Nidarholm for klostervesenet generelt og benediktinerordenen spesielt. Hans fortelling om oppdraget på Nidarholm ser ut til å ha hatt som mål å løfte frem klostervesenet og benediktinerordenen med understrekning av ordenens rolle som selvstendig bærer av sann kristen standard. Matthew kan ha ønsket å bruke historien om oppdraget på Nidarholm som kritikk av engelske forhold der klostrene (og kirken) ifølge ham hadde problemer med dårlige ledere, sekulære kanniker og kongemakten.⁶⁴ I en slik kontekst ville historien om Nidarholms behov for hjelp være parallell til den engelske og ha mer allmenn interesse.

Dette kan kanskje ha gitt Matthew et motiv for å knytte kong Knut den store som engelsk klostervennlig konge til Nidarholm fremfor Ullstreng. I motsetning til i Norge, ble Knut generelt betraktet som en suksessfull konge i England. Dette skyldtes, som vi skal se, i stor grad hans gode og aktive forhold til kirken og klostervesenet kombinert med fredsperioden i hans regjeringstid. Å tillegge ham grunnleggelsen ville imidlertid, dersom han ikke kunne knyttes til Nidarholm på noe vis, vært en ren oppdiktning. Det er vanskelig å se at Matthews bruk av historien til kritikk av engelske forhold skal ha påvirket hans fremstilling av Nidarholms grunnleggelse til ren oppdiktning. Poenget var oppdragets karakter og bakgrunn, ikke hvem som grunnla klosteret. En grunnleggelse av Knut ville tydeliggjort forbindelsen til England, men poenget ville ha vært der også om Ullstreng ble omtalt som grunnlegger. I lys av Matthews sterke vektlegging av det monastiske i sitt oppdrag og oppdragsgivernes felles ønske om hans hjelp, fremkommer det ingen klar grunn for ham til bevisst feilaktig å tilegne Knut grunnleggelsen fremfor Ullstreng. Det gir sammen med det detaljerte skillet han gjør mellom grunnleggelse, utsendelse av munk og innvielse snarere mer troverdighet til fremstillingen.

Navnelikheten med klosteret Holm i Norfolk kan være en annen mulig bakgrunn for Matthew til eventuelt feilaktig å tilegne Knut grunnleggelsen av Nidarholm. Det kan forstås slik, når han sammenstiller de to klostrene i omtalen sin. En slik feilslutning ut fra navn virker imidlertid underlig av en som kjente Nidarholm godt. Han ville som lærd munk sannsynligvis ha forstått navnenes språklige betydning og at det var uavhengig av Knut som grunnlegger. *Holm* var i språklig sammenheng, både i *Old Saxon* og norrønt, knyttet til vann eller noe som er omgitt av vann. Klosternavnet har altså sin bakgrunn i at begge var plassert på holmer. *The Fitzhugh Chronicle* forklarer at St. Benets befant seg på myrmark omkring vann (elver) som om det var en øy. Det er rimelig at de to klostre hadde lignende navn på grunn av nettopp

⁶³ Weiler 2012, s. 165.

⁶⁴ Weiler 2012, s. 162-165.

beliggenheten. Det ville en mann som Matthew med stor sannsynlighet ha forstått. En eventuell sammenblanding ville Matthew dessuten bare ha gjort dersom han ikke hadde noen kilder eller beretninger om Nidarholms grunnleggelse å bygge på, hvilket synes urimelig i møte med et benediktinerkloster. Han kan ikke ha unngått å høre om Nidarholms grunnleggelse når han skulle hjelpe klosteret på fote. Vi kan heller ikke avvise muligheten for at sammenstillingen av de to klostrene kan være basert på reelle kilder om forbindelser mellom Holm og Nidarholm, f.eks. ved utsendelse av munkers slik Knut sendte munkers fra Holm til Bury St. Edmund da det ble grunnlagt.⁶⁵

Det er altså mulig å finne motiver og grunner for en eventuell feilaktig omtale av Nidarholms grunnleggelse hos Matthew. Det fremstår imidlertid som vi har sett urimelig at de skal ha påvirket Matthews fremstilling av grunnleggelsen til ren oppdiktning. Hverken Matthews mulige agenda med kritikk av engelske forhold, eller en mulig sammenblanding med klosteret Holm i Norfolk, fremstår som forhold som svekker hans troverdighet i spørsmålet vesentlig. Heller ikke tidsangivelsen for grunnleggelsen gjør det, selv om det utfordrer bildet vi har av tidspunktet for de første norske klostergrunnleggelser. Vi har tidligere sett at de kirkehistoriske forutsetninger er til stede for enkelte klostergrunnleggelser i Norge også på første halvdel av 1000-tallet. Matthews plassering av Nidarholms grunnleggelse til tiden omkring 1030 stemmer også med det vi vet om kong Knut.

Både Matthew og *The Fitzhugh Chronicle* legger grunnleggelsen av Nidarholm til tiden etter 1027. Det vil si etter Knuts hjemkomst fra deltagelsen ved kroningen av den tysk-romerske keiser Conrad II (990-1039) i Peterskirken i Roma i 1027.⁶⁶ Tidspunktet fremstår som troverdig. De engelske kildenes tidspunkt for klostergrunnleggelsen faller godt sammen med Olav-sagaens beretning om Knuts erobring av Norge og reise til Nidaros der han ble hyllet på tinget som konge over Norge i 1028.⁶⁷ Erobringen skjedde uten kamp og med støtte fra store deler av aristokratiet. Kong Olav Haraldsson ble tvunget ut av landet. Knuts nordsjørike med England, Danmark og Norge var komplett.

En klostergrunnleggelse etter kongehyllingen i Nidaros stemmer godt med Knuts kirkelige politikk både i England og Danmark generelt, og med det vi vet om ham etter reisen til Roma spesielt. Knut var født inn i en kristen familie, og var i likhet med sine nærmeste en dedikert kristen - særlig i perioden under og etter Roma-reisen.⁶⁸ Knut skrev selv i sitt brev til det engelske folk på vei hjem fra Roma i 1027 at denne pilegrimsferden hadde endret ham og gjort ham ydmyk og takknemlig overfor

⁶⁵ *Chronica Johannis de Oxenedes*, s. 19.

⁶⁶ Bolton, Timothy 2019, s. 158-171, 193, 210 og 212.

⁶⁷ *Snorres kongesagaer*, Olav den helliges saga kapittel 170-172. Bolton, Timothy 2019, s. 153-156.

⁶⁸ Bolton, Timothy 2019, s. 35-36, 107 ff, og 183.

Gud: «Jeg skriver til dere for å fortelle at jeg har vært på reise til Roma for å be om tilgivelse for mine synder, og for det beste for alle under mitt styre. Jeg har lenge lovet Gud denne reisen. (...) Jeg returnerer nå i ydmyk takknemlighet til min allmektige Gud for at jeg har kunnet besøke Hans hellige apostler, St. Peter og St. Paulus, og alle andre kirker og kapeller jeg kunne finne i og utenfor Roma, og der tilbe etter eget ønske.»⁶⁹ Dette personlige trosmotivet og endring i dedikasjon bekreftes i andre kilder.⁷⁰ Vi har alt nevnt omtalen i *The Fitzhugh Chronicle*. Blant andre omtaler av Knut etter 1027 kan vi merke oss skaldekvadene, slik som nest siste vers av skalden Sigvatr Þórðarsons (995-1045) dikt om ham. Der beskrives Roma-reisen som Knuts forvandling fra krigerkonge til pilegrimskonge. Knut omtales som pavens venn:

«Kom á fylki
farlyst, þeims bar
hervíg í hug,
hafanda staf.
Raufræsir af
Rúms veg suman
kærr keisara
klúss Pétrúsi.»⁷¹

I Encomium Emmae Reginae beskrives Knuts inderlige og personlige bønner ved besøk i klosteret St. Omer i Flandern.⁷² Kildene vitner også om en økning i gaver til kirker og klostre etter 1027. Denne personlige endringen sammenfaller, som vi skal utdype til slutt, med en samtidig endring i Knuts forståelse av kongerollen fra skandinavisk viking-konge til middelalderens kontinentale konge av Guds nåde.⁷³

Knut var ikke bare en krigerkonge som skildret i skandinaviske skaldekvad, men også en dyktig og ambisiøs diplomat og strateg, dedikert kristen og stor og kjent velgjører for kirken både i England og Danmark.⁷⁴ Etter erobringen av England førte han en aktiv forsonings- og fredspolitikk. Han ga England en plass i den kristne verden – bl.a. gjennom kirke- og klosterbygging, lovgivning og diplomati. Han støttet seg i stor grad på kirken og biskopene, som hovedsakelig var munkesom han selv hadde plassert i embetet.⁷⁵ Kirker og klostre fikk store gaver. Han grunnla bl.a. klostrene Holm i Norfolk og Bury St. Edmund omkring 1020. Han var opptatt

⁶⁹ *Knuts brev 1027*. Forfatterens oversettelse.

⁷⁰ Bolton, Timothy 2019, s. 183-185, 191-192.

⁷¹ Sigvatr Þórðarson, *Knútsdrápa*. Fra Fagerskinna. Forfatterens oversettelse: «Ønsket om en reise kom over herskeren med krig i hjertet, han bar pilegrimsstav. Lederen, en kjær til keiseren, nær til St. Peter (paven), opplevde litt av Romas storhet.»

⁷² *Encomium Emmae Reginae*, II:20-1, s. 36.

⁷³ Bolton, Timothy 2019, s. 183 og 189-195. Treharne, Elaine 2014.

⁷⁴ Bolton, Timothy 2019. Lyon 2014, s. 48-56. Barlow, Frank 1979, se bl.a. s. 10, 39-40 og 75.

⁷⁵ Bolton, Timothy 2019, s. 107-113 og 121-122. Barlow, Frank 1979, s. 40, 70, 116 og 233.

av å knytte forsonende bånd til de tidligere makthavere og de kirkelige institusjoner. Knuts klostergrunnleggelser må ses i lys av hans kristne freds- og forsoningspolitikk. Det var f.eks. bevisst at han bygde opp under kulten av St. Edmund, den tidligere kristne kongen som ble drept av danske vikinger. Tilsvarende var den storslagne flyttingen i 1023 av St. Alfegus relikvier til området ved høyalteret i Canterbury en bevisst forsonende handling. Den tidligere biskop og erkebiskop Alfegus ble holdt fanget og drept av danske vikinger i 1012.

Han innledet med denne politikken en fredsperiode i England. Knut bygde opp under kirken og klostervesenet som reiste seg etter urolige og ødeleggende år, og han trengte den engelske kirken for å bygge opp sitt skandinaviske rike der kirken var svak.⁷⁶ Engelske og lojale tyske geistlige ble sendt til Danmark og Norge der kirker og klostre ble bygd.⁷⁷ Han sendte tolv munk fra Holm til Bury St. Edmund,⁷⁸ og om vi skal tro Matthew også til Nidarholm.

Det er nærliggende at Knut prøvde noe av det samme i Norge som han gjorde i England. Det kjente skaldekvadet Glælognskviða av Knuts hirdskald Þórarinn loftunga i Snorres Olavssaga kan tolkes slik.⁷⁹ Þórarinn hyllet kong Olav etter hans død og oppfordret den unge kong Svein som var Knuts sønn og mann i Norge til å be for sin tidligere fiende fordi han er god for Norge og kan gi Guds fred til landet. Den unge kong Svein og moren Alfiva som fungerte som hans verge ga ifølge Snorre (kap 244) etter biskopens anbefaling sitt samtykke til at kong Olav var hellig. På denne tiden kunne ikke helgenstatus erklæres uten kongens medvirkning. Det var således Knut og familien, i samråd med sine biskoper på samme vis som i England, som sørget for at Olav ble plassert i Klemenskirken i Nidaros som helgen – et forhold som i liten grad er trukket frem i den tradisjonelle norske historieskrivingen der Knut var fremmedkonge og kirkens og Olavs fiende. Snorres fremstilling og sitater av Alfivas innledende motstand før helgenkåringen kan forstås som ettertids konstruksjon. En slik motstand passer bedre med kirkens og reformbevegelsens fremstilling av Olavslegenden og kong Knut, som hos Theodoricus, fra slutten av 1100-tallet og fremover.

Matthews beretning om Nidarholms grunnleggelse stemmer altså med det vi ellers vet om Knut den store. Den fremstår kirkehistorisk som en mer troverdig kilde enn Theodoricus. Vi skal se at flere andre kilder støtter opp under Matthews omtale av klostergrunnleggelsen og kan bidra til å sannsynliggjøre at den kongelige holmen huset Nidarholm kloster allerede på 1000-tallet.

⁷⁶ Bolton, Timothy 2019, s. 137-144 og 187. Lyon 2014, s. 54. Nyberg, Tore 2000, s. 39.

⁷⁷ Bolton, Timothy 2019, s. 140-141. Nyberg, Tore 2000, s. 39 og 68.

⁷⁸ *Chronica Johannis de Oxenedes*, s. 19.

⁷⁹ *Snorres kongesagaer*, Olav den helliges saga kapittel 244-245. Bolton, Timothy 2019, s. 187.

Munkene fra Nidarholm som domkapittel?

Kirkemøtet i Aachen i 817 påbød opprettelsen av et domkapittel med kanniker ved bispekirker og kollegiatkirker som et resultat av en lengre utvikling av geistlige felleskap rundt biskoper. Når nye bispeseter ble opprettet, ble det i de følgende århundrer også opprettet domkapitler. De regulære kannikenes forfatning kunne minne om Benedikts regel for klostrene. Domkapitlets viktigste funksjon var kortjeneste og liturgi i domkirken, samt utdanning av prester og opplæring av barn (katedralskole) til deltagelse i kor og liturgi. Juridisk og administrativ hjelp for biskopen hørte også med. Funksjon som valgkollegium for nye biskoper kom først i løpet av 1100-tallet. Før den tid var det som regel kongen som valgte biskoper, slik det var både i England og Norge. Da kong Olav Kyrre etablerte faste bispeseter i Norge i 1070-årene på Selje, i Oslo og i Nidaros må det nødvendigvis også ha blitt etablert domkapitler knyttet til disse.

Det har vært vanlig å knytte opprettelsen av domkapitlene i Norge til etableringen av faste stillinger som kanniker ved bispekirkene etter erkesetets opprettelse på midten av 1100-tallet. Domkapitlene i Norge må imidlertid ha en eldre historie. En fast biskop med domkirke kan ikke ha fungert uten et domkapittel til å utføre de kirkelige gjøremål. Da kong Olav Kyrre etablerte faste bispeseter i Norge omkring 1070, bygde og fullførte han for funksjonell bruk en domkirke/katedral i Nidaros: Olav Kyrres Kristkirke.⁸⁰ Både Adam av Bremen og bispelistene omtaler en fast biskop knyttet til byen fra Olav Kyrres tid. Spørsmålet blir hvem som utførte domkapitlets oppgaver da Olav Kyrres Kristkirke og nye bispesete var i virksomhet i Nidaros utover i 1070- og 1080-årene. Det var med stor sannsynlighet benediktinermunker, gjerne fra et nærliggende kloster. Munkene ved Nidarholm kan ha fungert som domkapittel i Nidaros på slutten av 1000-tallet.

Benediktinerklostre var i middelalderen nærmere knyttet til bispekirken enn andre munkeordener. Biskopen var hvert klosters foresatte, og geografisk nærhet mellom bispesete og kloster var derfor vanlig, slik vi finner det også i Norge.⁸¹ Denne nærheten er kjent fra en rekke land og skyldtes ofte også at klosterbrødrene var nært knyttet til bispesetets daglige gjøremål. Munker i nærliggende klostre deltok i en katedrals liturgi, og abbeder og priorer kunne være del av domkapitlene.⁸² Den liturgiske virksomhet i et domkapittel skilte seg lite fra den i klostre.⁸³ De eldste katedralskolene ved domkirkene ble da også sannsynligvis drevet av benediktinere

⁸⁰ Johnsen, Odd Arne 1955, s. 15. Andersen, Per Sveaas 1977 s. 330. Andersen, Håkon A. 1995. Se også Ågrip avsnitt 44.

⁸¹ Andersen, Per Sveaas 1977 s. 330.

⁸² Johnston, William M. og Christopher Kleinhenz 2000, s. 154.

⁸³ Andersen, Håkon A. 1995, s. 19.

som hadde som del av sin virksomhet nettopp å drive *schola* for barna i klosteret (*pueri*).⁸⁴

Den engelske tradisjonen med *monastic cathedral (cathedral priory)* fantes flere steder. Vi kjenner til monastiske domkapitler med benediktinere fra bl.a. England, Tyskland, Danmark og Sverige. I Sverige var Uppsala benediktinsk i tiden før 1250. I Danmark var trolig alle domkirker benediktinske ved oppstart (unntatt Børglum) før de senere ble sekulære. Et munkesamfunn kan ha eksistert rundt biskopen i Roskilde alt på Knut den stores tid omkring 1020.⁸⁵ I Slesvig og Lund ble benediktinerklostre dannet som, eller tidlig omdannet til, regulære domkapitler på slutten av 1000-tallet.⁸⁶ I Norge er det pekt på at Selje trolig hadde kombinasjon av benediktinere og bispesete fra slutten av 1000-tallet.⁸⁷

Domkirken og biskopen i Nidaros, Norges ledende by med St. Olavs relikvier, må nødvendigvis ha hatt en geistlig betjening, et domkapittel, allerede på 1000-tallet. Det besto sannsynligvis av benediktinere den første tiden. Det er ikke urimelig at disse kan ha vært munkes fra Nidarholm. Opprettelsen av et bispesete og domkapittel kan altså være en indikasjon på kontinuitet fra 1000-tallet og at Nidarholm var grunnlagt før 1100. Det støtter i så fall opp under Matthews omtale av grunnleggelsen. Denne indikasjonen styrkes også når vi ser nærmere på konkrete liturgiske kilder.

Engelsk liturgi fra 1000-tallet

I kildekonflikten mellom Theodoricus og Matthew lanserte Christian Lange teorien om at Knuts eventuelle klostergrunnleggelse raskt gikk i oppløsning og at Ullstreng grunnla klosteret som fikk historisk relevans.⁸⁸ Denne teorien har vært dominerende helt frem til de siste tiår med arkeologiske funn og avvisning av en tidligere grunnleggelse. Kildegruppen med liturgiske tekster åpner imidlertid opp for mulig kontinuitet fra 1000-tallet i Nidarholm kloster, og dermed også for klosterets eksistens før Ullstrengs tid.

Missale nr. 75, også omtalt som St. Alfegus-missalet, er en norsk messebok skrevet på slutten av 1100-tallet. De til nå 41 identifiserte fragmentene fra denne boken er funnet brukt som innbinding av regnskaper fra 1600-tallet i Trondhjem. Gisela Attinger og Åslaug Ommundsen har gjort en i vår sammenheng interessant studie

⁸⁴ Andersen, Håkon A. 1995, s. 37-38.

⁸⁵ Nyberg, Tore 2000, s. 40.

⁸⁶ Andersen, Per Sveaas 1977 s. 314-315. Nyberg, Tore 2000, s. 43, 47 og 51.

⁸⁷ Nybø, Marit 2000, s. 161-202.

⁸⁸ Lange, Christian C. A. 1847, s. 317-318.

av missalet.⁸⁹ De viser at missalet med vaklende gjennomføring og utdatert engelsk liturgi fra 1000-tallet sannsynligvis er produsert ved en norsk skrivestue og ikke er importert fra England. De peker ut fra proveniens og innhold på Nidaros og Nidarholm.

Nesten alle bevarte fragmenter fra liturgiske bøker i Norge før 1200 har enten engelsk opphav eller er i innhold kopiert eller sterkt influert av det engelske. I England ble *Regularis Concordia* utviklet for klostervesenet på slutten av 900-tallet. Den var meget kongevennlig og bygde opp rundt forholdet mellom kongemakt og kirke. Liturgien med bl.a. de utallige bønner for konge og kongehus viser at det var tette bånd og ingen klar motsetning mellom kirke- og kongemakt i perioden. *Regularis Concordia* var i bruk som rettesnor for klostrene frem til den normanniske invasjonen i 1066 da den ble erstattet av den mer kontinentale *Decreta Lanfranci* som tok vekk mye av det særegne angelsaksiske i liturgien. I Norge finner vi imidlertid begge disse brukt i liturgien frem til opprettelsen av erkesetet på midten av 1100-tallet og utviklingen av *Ordo Nidrosiensis Ecclesiae*.⁹⁰ Missale nr. 75 fra slutten av 1100-tallet inneholder ifølge Attinger og Ommundsen i denne konteksten et par interessante særtrekk.⁹¹

For det første inneholder det de særegne angelsaksiske langfredagsbønnene for tilbedelsen av korset fra *Regularis Concordia*. De ble tatt ut av bruk i England med *Decreta Lanfranci*, altså omkring hundre år før de ble tatt med i missale nr. 75. Disse bønnene peker mot bruk i et benediktinerkloster. Det ser dermed ut til at det på slutten av 1100-tallet var et benediktinerkloster i Norge som fremdeles fant de alderdommelige engelske klosterbønnene relevant for bruk. I Nidaros er kun Nidarholm og ev. nonneklosteret Bakke alternative benediktinerklostre for missalet.

Et annet interessant særtrekk er at missale nr. 75 inneholder messen for den tidligere omtalte St. Alfegus (19. april), derav benevnelsen St. Alfegus-missalet. Kulten rundt St. Alfegus, som Knut den store fra 1023 bygde aktivt opp under i sin forsoningspolitikk, spredte seg knapt utenfor England. Missalet nr. 75 er den eneste kjente referansen til helgenen i Norge.⁹² I Norden er det kjent bare 11 kalendarier med St. Alfegus og ni kilder til messen. Ingen av disse er norske utover messen i missale nr. 75. Missalet er også bare én av tre nordiske kilder fra så sent som 1100-tallet der St. Alfegus er med, de to andre er svenske fragmenter av engelsk opphav.

På samme tid som Theodoricus skriver sin historiebok og *Ordo Nidrosiensis Ecclesiae* er under utvikling, finner altså et norsk miljø det riktig å skriftliggjøre og

⁸⁹ Attinger, Gisela og Åslaug Ommundsen 2014.

⁹⁰ Andersen, Håkon A. 1995, s. 38-39. Attinger, Gisela og Åslaug Ommundsen 2014, s. 96.

⁹¹ Attinger, Gisela og Åslaug Ommundsen 2014, s. 96-98.

⁹² Attinger, Gisela og Åslaug Ommundsen 2014, s. 97.

ev. bruke 1000-tallsbønner som ellers er gått ut av bruk. Det innebærer å feire en 1000-tallsmesse for en engelsk helgen som det ikke var tradisjon for å feire i Norge. St. Alfegus-messen ble ikke tatt inn i *Ordo Nidrosiensis Ecclesiae*. Dersom Nidarholm ble grunnlagt av Ullstreng like etter 1100, ville det vært unaturlig å feire St. Alfegus der. Det ville, som Attinger og Ommundsen påpeker, derimot være helt naturlig for et kloster grunnlagt av Knut å ha med messen til St. Alfegus i sin liturgi. Knut sto jo som vi har sett aktivt bak Alfegus-kulten. Et interessant poeng er også at det var Alfegus som konfirmerte Olav Tryggvasson i den kristne tro og overtalte ham til ikke å angripe England mer.⁹³ Det er således en forbindelse mellom Alfegus og de gamle norske kongene som det ville passet Knut i forsoning å bygge opp under på samme vis som i England.

Det var også i Knuts tid at den kongevennlige *Regularis Concordia* sto på sitt sterkeste. Engelske munkar som ble sendt til et Norge uten klostertradisjon ville ha brukt denne. *Regularis Concordia* passet godt i Skandinavia der kirkelige institusjoner var utenkelige uten kongelig støtte.⁹⁴

Dersom St. Alfegus-missalet fra slutten av 1100-tallet ble til på Nidarholm, kan det vitne om klosterets eksistens på 1000-tallet og om en kontinuitet i liturgien som går tilbake til grunnleggelsen i Knuts tid. Det er rimelig at munkene ved Nidarholm på karakteristisk benediktinsk vis holdt fast på liturgien fra klosterets grunnleggelse. Det kan i så fall være en nærliggende forklaring på de alderdommelige særtrekkene ved missale nr. 75.

De liturgiske kildene åpner altså for at Nidarholm kan ha eksistert med kontinuitet fra første halvdel av 1000-tallet, og ikke oppsto først omkring 1100. De støtter i så fall Matthews beretning om grunnleggelsen. Det samme kan kildegruppene som sier noe om klosterets bygningshistorie gjøre. En ny og kirkehistorisk tilnærming til både de arkeologiske kildene og konventseglet gir noen andre svar enn det som har vært vanlig til nå. De åpner også for en grunnleggelse i Knut den stores tid.

⁹³ *The Anglo-Saxon Chronicle*, E994 s. 129. Andersen, Håkon A. 1995, s. 26.

⁹⁴ Nyberg, Tore 2000, s. 38.

De arkeologiske kildene

Det er utført mindre arkeologiske undersøkelser og søket etter klosteret på Munkholmen i 1967-1970 og 1988-1989. Funnene fra disse undersøkelsene har blitt sett på som en bekreftelse på de norsk-islandske kilders fortelling om at Nidarholm ble grunnlagt omkring 1100.⁹⁵ En gjennomgang av funnene gjør det imidlertid vanskelig å trekke en slik konklusjon.

Ved de to undersøkelsene er det avdekket fragmentariske rester av et klosteranlegg på østsiden av øya med graver nord for dette. Funnene indikerer et karakteristisk firefløyet anlegg omkring en klostergård med kirke i nord. Det meste er dessverre ødelagt av senere århundrers militære anlegg og aktivitet.

I 1967-1970 ble et rom med innvendige mål 9,5x5,5 meter og et hellelagt gulv funnet. Øivind Lunde spekulerte i om det kanskje kan ha vært kapittelsalen i østfløyen.⁹⁶ Innenfor konteksten av rommet ble rester av et romansk vindu (i fyllmasser) og en romansk søylebase (in situ mot vest) funnet. Det ble også funnet fragmentariske murrester som kan ha vært en syd- og vestfløy. Klosterbrønnen ble avdekket i det som da kan ha vært klostergårdens sydøstre hjørne. Under nye undersøkelser nord for dette området fant man i 1988-1989 murrestene til deler av det som har vært koret i en kirke (fig. 3). Det var utvendig 9 meter bredt og 4,3 meter langt (målbar lengde) og innvendig 6,4 meter bredt og mer enn 3 meter langt.⁹⁷ Koret hadde rett avslutning. Nord for koret ble restene av en senere tilføyet apsidol (liten apsis) med indre diameter på 1,5 meter avdekket.⁹⁸ Murene var oppført som kistemur med tilhøgd gråstein.

Christopher McLees konstaterte etter de siste undersøkelsene at det ikke er gjort daterende funn, og at bygningsrestene ikke gir noen holdepunkter for en datering.⁹⁹ Han vurderte likevel 1100-tallet som en sannsynlig datering og at fortellingen om Sigurd Ullstreng som grunnlegger er styrket. Til grunn for dette pekte han på de skriftlige kilder med Theodorikus kombinert med kunnskap om øvrige

⁹⁵ McLees, Christopher 1993. Nyberg, Tore 2000, s. 74-76.

⁹⁶ Lunde, Øivind 1977, s. 148-152. Lunde, Øivind 1987, s. 113. Man kan stille spørsmål ved tolkningen av rommet som kapittelsal da disse normalt gikk øst-vest, mens dette strekker seg nord-sør.

⁹⁷ McLees, Christopher 1992. McLees, Christopher 1993.

⁹⁸ Vi finner et eksempel på en slik smal apsidol på St. Urbanus i Bad Sassendorf-Weslam, ca. 1160/70. Apsidolen som ble funnet på nordsiden av koret på Munkholmen var påviselig yngre enn kirken. Den er uvanlig liten. Den mest nærliggende tolkningen er at den har huset et lite alter som del av et sakristi, en type bygg som kunne komme til som tilbygg utover i senmiddelalderen. De ble da gjerne plassert nettopp på nordsiden. En alternativ mulighet er at det er bygd til et kapell på hver side til bruk i Regularis Concordia-liturgien. Vi hører om to gutter synge fra den ene siden og to fra den andre (Andersen, Håkon A. 1995, s. 24ff). Det synes imidlertid lite sannsynlig når apsidolen trolig er fra etter 1200.

⁹⁹ McLees, Christopher 1992, s. 80-81. McLees, Christopher 1993, s. 91-92.

norske klosteranlegg, og at de eldste kjente steinbygninger i Trondheim kom først i generasjonene etter Knut den store. McLees mente videre at funnet av det rett avsluttede koret gjør at seglets fremstilling av en rundkirke må forstås som en «idealisering». Disse konklusjonene har i store trekk blitt stående.

Det er imidlertid flere forhold som gjør at det arkeologiske materialet ikke kan brukes som argument for at Nidarholm ble grunnlagt av Ullstreng en gang omkring 1100. Vi har tidligere utdypet svakheten ved de norsk-islandske kilder og hvordan de skriftlige kilder med en kirkehistorisk tilnærming leder oss i retning av en klosteretablering tidlig på 1000-tallet. De arkeologiske funnene kan ikke søke støtte i de norsk-islandske kilder eller brukes som en bekreftelse av disse.

Bruken av stein i de delene av anlegget som er funnet bekrefter eller støtter heller ikke de norsk-islandske kilder. Man kan ikke trekke den konklusjonen at Knut den store ikke kunne ha bygd deler av sitt kloster i stein. De første kjente kirkebygninger i stein i Skandinavia ble oppført i Danmark nettopp i Knuts tid, slik som i Roskilde.¹⁰⁰ Vi vet at begge de to kongene etter Knut, Magnus den gode (1035-1047) og Harald Hardråde (1042-1066), oppførte steinbygninger i Trondheim.¹⁰¹ Olav Kyrre fulgte opp med Kristkirken. Når kongene skulle etablere den kongelige og kirkelige makt på 1000-tallet ble med andre ord også steinbygninger benyttet. Fravær av omtale av steinbygninger tidligere enn Magnus den gode i bevarte skriftlige kilder behøver ikke å gjenspeile et reelt bilde. Vi er her i en periode med særdeles lite skriftlige kilder å bygge på, og det er i lys av hva vi har sett tidligere usikkert om steinbygninger oppført av fremmedkongen Knut ville blitt trukket frem i senere perioder. Stein var i bruk som byggemateriale på 1000-tallet og kan derfor ikke utelukkes for et kongelig grunnlagt kloster basert på engelsk kompetanse. Mest sannsynlig besto Nidarholm av bygninger både av stein og tre.

Det kan ha vært mulig for Knut også å fullføre et klosteranlegg eller en kirke i stein i sin korte regjeringstid (1028-1035) om finansieringen var på plass. Generelt er det et begrenset kildemateriale som kan si noe sikkert om byggetid for steinbygninger i middelalderen, og det vi vet viser variasjon. Det finnes imidlertid tilstrekkelig med dokumenterte eksempler fra rundt om i Europa som viser at byggetid på fem år eller mindre var mulig og ikke uvanlig for et lite anlegg som på Nidarholm.¹⁰² Det store og kompliserte koret i Saint-Denis utenfor Paris tok f.eks. tre år og elleve måneder (1141-1144), og klosterkirken i cistercienserklosteret Le Lys ved Melun i Frankrike tok fire år å bygge (1244-1248). For mindre kirker var ofte kun to til tre år tilstrekkelig. Premonstratenser-klosteret Joyenval i Frankrike ble f.eks. bygd mellom 1221 og 1223.

¹⁰⁰ Bolton, Timothy 2019, s. 140-141.

¹⁰¹ Snorre forteller at Magnus den gode oppførte en steinhall i Trondheim på 1040-tallet, og Harald Hardråde oppførte en Mariakirke i stein.

¹⁰² Binding, Günther 2014, s. 78.

Fig. 3. De arkeologiske utgravningene 1968-1989. Restene av kirkekoret ses i nordøst. «Kapittelsalen» med gulvet ses i østfløyen. Sør- og vestfløy er stiplet opp med fragmentariske funn av mur. Brønnen ses i sørøst. Graver er markert med kors. Kilde: McLees, Christopher (1992)

Fra England vet vi at bl.a. den angelsaksiske kirken Odda's chapel ble bygd på ca. 2 år (1053-1056).¹⁰³ Det er pekt på muligheten for korte byggeperioder også i Norge i middelalderen, og det store anlegget på Steinviksholm ble oppført i tiden 1525-1530.¹⁰⁴

Dersom det av finansielle eller andre grunner tok lengre tid å bygge Nidarholm, ville det trolig vært i de følgende kongenes interesse å fullføre utbyggingen av klosteret som ledd i etableringen av kirken i Norge. Benediktinere var generelt avgjørende i en slik fase.¹⁰⁵ Styrking av kirken betød som i England styrking av kongemakten på denne tiden, og kongene førte i hovedsak videre både geistlighet og kirkelige anlegg fra sine forgjengere.¹⁰⁶ Kirkens og benediktinerklostrenes tette bånd til kongen og den gjensidige avhengighet ble som vi har sett understreket også liturgisk i perioden. Et kongelig etablert kloster i Nidaros ville av hensyn til samfunnsbyggingen

¹⁰³ Taylor, H. M. 1965, s. 209-210 og 1978, s. 738-739. Aelfric som kirken er bygd til minne om døde i desember 1053 og kirken ble innviet 12. april 1056.

¹⁰⁴ Wallem, Fredrik B. 1917, s. 22. Stige, Morten 2016, s. 145-153. Andersen, Håkon A. 1995, s. 10-11.

¹⁰⁵ Johnston, William M. og Christopher Kleinhenz 2000, s. 142.

¹⁰⁶ Barlow, Frank 1979, s. 66, 131-132, 140, 316-317.

og konsolideringen av kongemakten mer sannsynlig ha blitt forsøkt fortsatt av kongemakten enn stanset.

Det er imidlertid ingenting som tilsier at de avdekte steinbygningene stammer fra klosterets grunnleggelse. De kan like gjerne og mest sannsynlig være senere. De eneste to mulige holdepunktene for dateringer vi tross alt har av de arkeologiske bygningsrestene er frem til nå ikke blitt brukt. De peker mot slutten av 1100-tallet og begynnelsen av 1200-tallet.

Søylebasen, «Kapittelsal-basen», som ble funnet i de første undersøkelserne kan gi en mulig datering. Den ble funnet på siden av en helle som har fungert som et trinn opp til et høyere nivå. Den har følgelig utgjort den ene søylen av et par på hver side.¹⁰⁷ «Kapittelsal-basen» har detaljerte likheter med basene på f.eks. en portal i St. Chad's i Stafford i England som er datert til midten av 1100-tallet. Det er en engelskinspirert romansk portaltipe som vi finner også i Norge fra og med omtrent samme tid. I Nidarosdomen finner vi chevronstilen fra 1150-1160-tallet. «Kapittelsal-basen» kan altså være fra omkring 1150 – 1170. Denne dateringen kan muligens indikere en datering også av det romanske vinduet som ble funnet og kanskje hele «kapittelsalen» til samme periode. Det er mer enn et halvt århundre etter Sigurd Ullstreng. «Kapittelsalen» kan dermed isolert sett ikke gi noen holdepunkter om tidspunktet for klosterets etablering.

Det andre holdepunktet knytter seg til en annen søylebase som den antikvarisk interesserte biskop Jacob Neumann (1772-1848) med doktorgrad i kirkehistorie brakte med seg til Bergen Museum (fig. 4).¹⁰⁸ Neumann besøkte Munkholmen i 1827 og beskrev at restene etter et kirkekor fremdeles var synlig øst for kommandantboligen og rotunden. Et «baptisterium» (sic) kunne ses nord for dette koret. Han oppgir at koret på 16x8 alen hadde «stenfliser» i gulvet, restene av et sandstensvindu mot sør, og to søylebaser med stumper etter søylene ved inngangen til koret. En av søylebasene tok han med seg. Den lar seg datere som tidlig gotikk fra tiden omkring 1200.¹⁰⁹ Den er tilnærmet identisk med søyler i Nidarosdomens oktagon og langkorets nedre del fra perioden etter 1180 og inn i 1200-tallets første fjerdedel.¹¹⁰ Man regner med at utsmykningen i langkorets nedre del med slike søylebaser ble påbegynt omkring 1210.

Øivind Lunde argumenterte i 1977 for at det var «kapittelsalen» som Neumann så og tolket som et kor. Lunde la vekt på at Neumanns beskrivelse var sammenfallende

¹⁰⁷ Lunde, Øivind 1977, s. 150 og 152.

¹⁰⁸ Neumann, Jacob 1842, s.100-102. Lunde, Øivind 1977, s. 152.

¹⁰⁹ Den ble i 1909 nøyaktig avtegnet av tegneren og lokalhistorikeren Henrik Mathiesen og er også avbildet i McLees, Christopher 1992, s. 70. Den skal fremdeles befinne seg i Bergen.

¹¹⁰ Fischer, Gerhard 1965, s. 127ff, 245 og 248. Danbolt, Gunnar 1997, s. 97-129.

Fig. 4. Henrik Mathiesens tegning av søylebasen som Jacob Neumann (1772-1848) brakte med seg til Bergen Museum i 1827. Den er tilnærmet identisk med søyler i Nidarosdomens oktagon og langkorets nedre del fra perioden etter 1180 og inn i 1200-tallets første fjerdedel.

Kilde: Mathiesen, Henrik

med funnene. Det er imidlertid noen forhold som gjør at Neumanns beskrivelse ikke passer med «kapittelsalen». Neumanns søylebase er senere enn «kapittelsal-basen» og kan ikke ha utgjort et par med denne. Dette åpner for at Neumann har sett et annet søylepar og da trolig også et annet rom. De skriftlige kilder styrker denne tanken. Den islandske *Annales Islandorum regii* har under året 1210 følgende korte notis: «Brann i claustr Nidarholmi».¹¹¹ Tidspunktet stemmer godt med dateringen av Neumanns søylebase. Det er da nærliggende å tro at den kan stamme fra et sted som ble nyoppført etter brannen i 1210, altså et annet sted enn «kapittelsalen» som kan se ut til å være fra siste halvdel av 1100-tallet. Kanskje var det koret som ble avdekt i 1988-1989 han så? Målene hans ligger tett opp til både «kapittelsalen» og de utvendige målene for den avdekte delen av koret. Det er vanskelig å trekke noen konklusjoner, men ytterligere to forhold peker bort fra «kapittelsalen».

Neumann nevner graver ved korets «sydøstlige ende».¹¹² Dette rimer dårlig med «kapittelsalen» i klosteranleggets østfløy. Graver finner man normalt lengre nord i

¹¹¹ *Scriptores rerum danicarum...*, s. 77.

¹¹² Han omtaler dem som om de er til dels flyttet, og det stemmer godt med funnet av flyttede benrester som ble gjort ved koret i 1988-1989 og påvisning av endring av gravområdet på østsiden av koret.

tilknytning til en kirke i et klosteranlegg. Han nevner også restene av et «baptisterium» nord for koret han så, men et slikt baptisterium ville ikke vært plassert nord for et kor. Neumanns baptisterium (en rund bygning) var mest sannsynlig et ossuarium (benhus). De var svært ofte runde eller polygonale. Mange er kjent i Europa fra 1100-1200-tallet og senere. De var imidlertid ikke så utbredt i Norden. De var mest benyttet der det av ulike grunner var begrenset med begravelseplass, noe som kan passe for Munkholmen der plassen var liten og terrenget grunt. Det ville stått nord for koret som ble funnet i 1988-1989, hvor det også er funnet flere graver.

Neumann skriver at en del av et sandstensvindu mot sør var bevart. Det kan stemme godt overens med et vindu i et kor. Det er ikke like umiddelbart forståelig i «kapittelsalen» som trolig var del av en lengre bygningsfløy mot sør. Der ville vinduer vært mer naturlig mot øst og vest. Opprinnelig plassering for det romanske vinduet som ble funnet i «kapittelsalen» er imidlertid ukjent. Neumann skriver dessverre ikke noe om utformingen på vinduet han så.

De to søylebasene er de eneste konkrete holdepunkter for datering av funnene vi har. Vi kan ikke gjøre disse representative for alle de avdekte bygningsrestene, men de kan gi noen svake indikasjoner. De peker på siste halvdel av 1100-tallet og første fjerdedel av 1200-tallet, lenge etter at klosteret var grunnlagt. De arkeologiske funnene kan ikke isolert sett brukes til å si noe om klosterets grunnleggelse, men funnene viser et karakteristisk firkantet klosteranlegg med kirke i nord slik vi kjenner det fra andre klosteranlegg i Norge på 1100- og 1200-tallet.¹¹³ De avdekte bygningsrestene stemmer dermed i tid og form med det generelle bildet som er dannet av benediktinerklostre i Norge. Det kan da ligge nærmest å peke, slik McLees gjør, på 1100-tallet for opprinnelsen til det avdekte anlegget.

Det er imidlertid vanskelig å bruke det lille arkeologiske materialet som kilde til å fastslå eller sannsynliggjøre når Nidarholm ble grunnlagt. Vi har tidligere vist mulighetene for en grunnleggelse og klosterbygging på 1000-tallet, og har vært inne på at Ullstreng uavhengig av grunnleggelse trolig sto for nye byggearbeider på Nidarholm omkring 1100. Klosteret har med stor sannsynlighet hatt bygninger fra flere tidsperioder og faser, og hatt en skiftende strukturell oppbygning.

Det leder oss over til å se på det arkeologiske materialet i et kirkehistorisk lys med spørsmål om liturgi og muligheten for en kirkefamilie med flere kirkebygg og dermed en annen bygningsstruktur i klosteret. Da åpner bygningshistorien både for en grunnleggelse på 1000-tallet, eksistensen av seglets rundkirke og en mer sammensatt strukturell oppbygning enn det man normalt forbinder med et klosteranlegg.

¹¹³ Lunde, Øivind 1987.

Kirkefamilie og liturgi

Det er både i Norge og ellers i Nord-Europa en utbredt forståelse av hvordan kirkesteder og klostre så ut i middelalderen. Den er basert på situasjonen i høy- og senmiddelalderen der den ene kirke med sine altere var regelen. Dette bildet har også preget forståelsen av Nidarholm og de arkeologiske funnene. Nyere europeisk forskning, bl.a. i England, viser imidlertid at dette bildet stemmer dårlig med den faktiske situasjonen i tidlig middelalder.¹¹⁴ Kirkesteder og klostre var langt mer sammensatte. Flere kirker og kapeller på ett og samme kirkested, såkalte kirkefamilier, var det dominerende i lys av den da rådende liturgi. I *Regularis Concordia* ble det til og med flere steder i liturgien forutsatt at det var flere kirker med en hovedkirke.¹¹⁵ Det åpner for helt nye forståelser av også norske kirkesteder og klostre i tiden før erketet og liturgien i *Ordo Nidrosiensis Ecclesiae*. De arkeologiske funnene etter Nidarholm kan med en slik kirkehistorisk tilnærming leses på en ny måte og styrke sannsynligheten for en grunnleggelse av Knut den store.

Knut den store grunnla klosteret Bury St. Edmunds i England omkring 1020, og i tiårene som fulgte ble en lang rekke kirker og kapeller oppført der.¹¹⁶ Klosteret besto av en angelsaksisk kirkefamilie. Knut oppførte raskt en rundkirke viet Maria og Edmund som et tillegg til en eksisterende Maria-kirke på stedet. Enda en Maria-kirke ble oppført kort tid etter rotunden. Nordøst for rotunden ble et kapell viet St. Benedikt oppført i 1040-årene. I 1080-årene var en ny og stor normannisk kirke under bygging som erstatning for de mange små, men de gamle kirkene i klosteret ble stående helt til 1200-tallet.

Rundt klosteret var det klostermurer med porter med kapeller og altre. Klosteret fremsto som en miniatyrby som allegori på Jerusalem. Kirkene lå på områdets høyeste punkt, mens de øvrige bygninger for det daglige klosterliv lå lavere i terrenget. Vi må se for oss mange utendørs prosesjoner mellom kirkene og kapellene.¹¹⁷ De tjente ulike funksjoner og hadde forskjellige roller som stasjoner ved kirkeårets og klosterlivets mange merkedager. Den angelsaksiske liturgien var lagt opp rundt aktiv deltagelse, vandregudstjenester og prosesjoner.

I England er det påvist at slike kirkefamilier som i Bury St. Edmunds, der kirkene sto tett og hadde liturgisk og administrativt fellesskap, var svært vanlig i angelsaksisk

¹¹⁴ Gittos, Helen 2013. Lehmann, Edgar 1962 var den første som pekte på fenomenet med kirkefamilier.

¹¹⁵ *Regularis Concordia*, kap. 34 og 36.

¹¹⁶ Gittos, Helen 2013, s. 88-89. Whittingham, A. B. 1952.

¹¹⁷ Gittos, Helen 2013, s. 97-101 og 103-145. Lehmann, Edgar 1962, s. 29-30 og 34. Andersen, Håkon A. 1995, s. 24-31 og 33.

tid.¹¹⁸ Ved klostre var kirkefamilier regelen. Kirkefamilier er påvist ved bl.a. St. Augustine Canterbury, Winchester, Jarrow, Monkwearmouth, Hexham, Rippon, Bywell, Lindisfarne, Ramsey, Exeter og mange flere steder. Knut den store grunnla flere steder med kirkefamilier i England.¹¹⁹

Det er en rekke paralleller til fenomenet også på kontinentet i tidlig middelalder. Røttene går tilbake til senantikken og hang sammen med liturgiens omfattende bruk av prosesjoner og vandregudstjenester.¹²⁰ Vi finner en rekke eksempler på tvillingkirker og dobbeltkatedraler, slik som i f.eks. Trier, Mainz, Speyer og Lyon, men også anlegg med tre eller flere kirker.¹²¹ Katedralen i Metz hadde flere kirker rundt seg omkring år 800.¹²² Kirkefamilier var utbredt også i klostre. Det mest kjente eksemplet er klosteret Centula i Normandie med vandregudstjenester mellom altrene i kirkene viet St. Riquier, Maria og Benedikt (fig. 5). De var fremdeles i aktiv bruk som kirkefamilie på slutten av 1000-tallet.¹²³ I Corvey var det også tre klosterkirker.¹²⁴ I Italia hadde klosteret Farfa utenfor Roma hele seks kirker på 800-tallet.¹²⁵ Ved det kongelige klosteret St. Denis i Frankrike lå kirkene som på en streng på nordsiden av basilikaen.¹²⁶ Klosteret Saint-Benoît-sur-Loire hadde Maria-kirke og Peter-kirke ved siden av hverandre, og i det kongelige nonneklosteret i Chelles var det tre eller fire kirker.¹²⁷ Benediktinerklosteret i Ferrières fikk så sent som på 1100-tallet både Maria-kirke og en kirke viet Peter og Paulus.¹²⁸ De står fremdeles.

På kontinentet kan fenomenet med kirkefamilier se ut til gradvis å ha blitt borte fra karolingisk tid og fremover da en mer integrert og samlet liturgi innenfor rammen av ett større kirkebygg ble normen.¹²⁹ I England regnes normalt normannernes endring av kirkelandskapet fra 1066 med sine store kontinentale kirkebygg som et skille. Det er imidlertid påpekt en ikke ubetydelig motstand og konservatisme i England.¹³⁰ Det ble utvist forsiktighet med å rive eldre kirker, og man stoppet ikke å bygge tilleggskirker før i høymiddelalderen. I flere sogn og klostre ble de angelsaksiske

¹¹⁸ Gittos, Helen 2013, s. 55-102.

¹¹⁹ Gittos, Helen 2013, s. 88-89.

¹²⁰ Gittos, Helen 2013, s. 59. Lehmann, Edgar 1962. Andersen, Håkon A. 1995. Untermann, Matthias 2009, s. 87-89.

¹²¹ Lehmann, Edgar 1962, s. 21-24 og 27. Untermann, Matthias 2009, s. 87-89.

¹²² Gittos, Helen 2013, s. 71.

¹²³ Heitz, Carol 1963, s. 77 ff. Andersen, Håkon A. 1995, s. 21-22. Taylor, H. M. 1975, s. 142-152. Möbius, Friedrich 1968, s. 154.

¹²⁴ Lehmann, Edgar 1962, s. 29. Kirkene var viet til St. Peter, St. Stephan og St. Johannes.

¹²⁵ Gittos, Helen 2013, s. 97.

¹²⁶ Gittos, Helen 2013, s. 62-63.

¹²⁷ Lehmann, Edgar 1962, s. 29. Gittos, Helen 2013, s. 71-72.

¹²⁸ Carron, Diane 2014.

¹²⁹ Lehmann, Edgar 1962, s. 24-25, 28 og 34-35. Andersen, Håkon A. 1995, s. 20-24.

¹³⁰ Gittos, Helen 2013, s. 92-93. Klukas, Arnold William 1978. Andersen, Håkon A. 1995, s. 31.

tradisjonene holdt i hevd til omkring 1200, som f.eks. i det i vår sammenheng relevante klosteret Bury St. Edmunds omtalt ovenfor.¹³¹ Der forble de lojale til den nedarvede liturgien og småkirkene ble stående til 1200-tallet.

De engelske forholdene er interessante i norsk sammenheng, og relevant for Nidarholm. Det var fra de angelsaksiske kirkene Norge fikk liturgi, prester, munk og erfaring med kirkebygg. Selv om fenomenet med kirkefamilier ikke er utforsket nærmere eller berørt i forskningen i Norge, kan vi slå fast at det eksisterte også her. Det er til og med rimelig å anta at fenomenet varte lenge hos oss, slik også den tidligere påpekte bruken av eldre engelsk liturgi til langt inn på 1100-tallet antyder. Det tydeligste og nærmeste eksemplet er selvsagt Olav Kyrres Kristkirke i Nidaros som ble bygd rett ved siden av den litt eldre Mariakirken til Harald Hardråde.¹³² De to kirkene levde i liturgisk fellesskap til slutten av 1100-tallet da den ene store katedralen, Nidarosdomen, og ny liturgi erstattet dem begge.

Et annet og for Nidarholm relevant eksempel i Norge er klosteranlegget på øya Selje. Her var det på 1000-tallet og til langt inn i høymiddalderen en kirkefamilie med minst tre kirker.¹³³ Den eldste kirken er St. Michael eller hulekirken som kan ha blitt etablert alt på 900-tallet. I følge Flatøyboka bygde kong Olav Tryggvasson en kirke til ære for St. Sunniva rett utenfor hulen etter at hun ble funnet i 996. Denne kirken ble, trolig etter brann, erstattet av en steinkirke for St. Sunniva på samme sted i Olav Kyrres tid. Samtidig ble det som ledd i Olav Kyrres etablering av bispesetet omkring 1070 bygd en kloster- og bispekirke viet Kristus, Maria og St. Alban (Flatøyboka omtaler disse dedikasjonene som separate kirker, noe som ikke kan utelukkes helt).¹³⁴ Vi må som for bispesetet i Nidaros forutsette at det var benediktinere, sannsynligvis engelske, på stedet da bispesetet ble etablert. Munkene var liturgisk og administrativt ansvarlig for alle kirkene på stedet, og vi må se for oss nesten daglige prosesjoner og vandregudstjenester mellom kirkene.

Muligheten for at det var en kirkefamilie også på Nidarholm setter de arkeologiske funn i et nytt lys. Det sannsynliggjør sammen med de liturgiske kilder en grunnleggelse på 1000-tallet i tråd med de engelske kilder. Fenomenet med kirkefamilier var som vi har sett mest utbredt før 1100. Den engelske 1000-tallsliturgien, som trolig var i bruk på Nidarholm så sent som på slutten av 1100-tallet, forutsetter vandre- og stasjonsgudstjenester som var med å skape fenomenet med kirkefamilier. De arkeologiske undersøkelser og funn er begrenset til en liten del av Munkholmens

¹³¹ Klukas, Arnold William 1972, s. 314-315 og 319.

¹³² Andersen, Håkon A. 1995, s. 33.

¹³³ Nybø, Marit 2000, s. 75. Lunde, Øivind 1987, s. 110-112. Nyberg, Tore 2000, s. 70-73. Andersen, Per Sveaas 1977, s. 314-315.

¹³⁴ Her er parallellene til Odense som kloster og bispesete på 1000-tallet med tilsvarende dedikasjoner interessante.

Fig. 5. Klosteret Centula med kirkefamilie bestående av hovedkirken St. Riquier (med fire smale runde tårn), St. Benedikt og rundkirken St. Maria. Kobberstikk fra 1612 av Paul Petau som kopi av en tegning fra ca. 1100. Kilde: Untermann, Matthias (1989).

østside. De er dessuten som vi har sett vanskelige å datere, men indikasjonene vi har peker mot at det er tilføyelser eller erstatninger fra lenge etter en grunnleggelse. Funnene utelukker derfor ikke flere og/eller eldre kirker, samt kapeller og andre bygg på andre steder på øya, noe også McLees så vidt er inne på.¹³⁵ I et slikt kirkehistorisk lys gir de arkeologiske funnene en ny forståelse av Nidarholms etablerings- og bygningshistorie.

Kirken som ble funnet i 1988-1989 har vært en liten klosterkirke selv etter norske forhold. Dersom vi tar utgangspunkt i målene til koret, målene til klosteranlegget som ble funnet i 1967-1970 og topografien vestover får kirken en maksimal lengde på bare omkring 25 meter. Det er blant de minste av klosterkirkene vi kjenner målene på i Norge. St. Alban på Selje, som er fra Olav Kyrres tid, var som en av de aller minste til sammenligning opprinnelig knapt 20 meter før en senere utvidelse til 27 meter.¹³⁶ Det vanlige var klosterkirker på over 30 meter i lengde ut fra de funn og ruiner vi kjenner fra i all hovedsak perioden 1150-1250. Selv om vi forutsetter at de avdekte murrestene var et alterrom (presbyterium) og det egentlige koret for munkene lå lengre vest, så blir kirken liten for et kloster med Nidarholms posisjon. Skulle f.eks. denne lille kirken være både for regulære munk og legbrødre, eller hadde legbrødrene en egen liten kirke?

Den avdekte kirken var liten til å være den eneste klosterkirken til Nidarholm. Dette kombinert med bruk av angelsaksisk liturgi og øyas størrelse og topografi åpner for at klosteret hadde mer enn én kirke. Øyas størrelse gir klare begrensninger, slik kirken som er funnet illustrerer der den ligger mellom vannet på den ene siden og en bergknaus på den andre. Når bygningene er små, slik de ofte var i tidlig middelalder og i anlegg med kirkefamilier, er det imidlertid plass til flere. Vi kan se for oss prosesjoner og bevegelsesgudstjenester mellom to eller kanskje flere små kirker og kapeller med ulike altre og andre stasjoner på øya, slik vi kjenner det fra andre klostre i tidlig middelalder.

Det er rimelig at øyas høyeste punkt på bergknausen (se fig. 1), der rotunden står i dag, ble utnyttet av klosteret til en kirke, kapell eller lignende, ikke ulikt slik kirkene ble plassert på det høyeste området i f.eks. Bury St. Edmunds. Dette området på øya kan neppe ha stått ubenyttet i klostertiden. Det er en god mulighet for at den første kirken hadde plass på dette høye punktet, og at resten av anlegget lå på en av flatene på sidene i øst og/eller vest. I tidlig middelalder ser det ut til at kirken svært ofte lå nettopp på denne måten adskilt fra resten av anlegget som lå øst eller vest for kirken eller kirkene. Da kan vi se for oss at anlegget som er funnet arkeologisk på Nidarholm bygger videre

¹³⁵ McLees, Christopher 1992, s. 68.

¹³⁶ Nybø, Marit 2000, s. 150-151. Lunde, Øivind 1987, s. 110.

på dette. Kirkene i kirkefamilier lå ofte på linje øst-vest,¹³⁷ noe kirkestedet som er funnet og en kirke på det høyeste punktet på Nidarholm også ville gjort.

Det er ikke urimelig at det var en kirkefamilie også på Nidarholm, slik Knut den store etablerte det i Bury St. Edmunds og slik vi har sett det i Nidaros, på Selje og en rekke andre steder. Fenomenet med kirkefamilie hadde størst utbredelse før 1100. Den mulige eksistensen av flere små kirker på Nidarholm kan derfor peke i retning av en grunnleggelse av Knut den store på 1000-tallet slik Matthew Paris skriver. Kirkefamilier eksisterte og fungerte imidlertid også etter 1100, slik tilfellet kan se ut til å ha vært på Nidarholm. Fenomenets eksistens sier dermed ikke noe avgjørende om Nidarholms grunnleggelse, men åpner for en etablering i Knuts tid og for en annen strukturell oppbygning enn et avgrenset trefløyet anlegg med kirke i nord som var vanlig senere i middelalderen og som vi forbinder med de norske klostrene.

Med fenomenet kirkefamilie blir Nidarholms segl med rundkirke straks mer interessant som kilde til Nidarholms grunnleggelse, og de arkeologiske funnene kan ikke brukes til å avvise muligheten for en slik kirke. Det er påpekt på kontinentet at hovedkirken gjerne skilte seg ut i form i anlegg der det var flere kirker i familie.¹³⁸ Det er også påpekt at det i karolingisk og ottonsk tid var vanlig at det ved siden av den runde hovedkirken i klosteret sto mindre rektangulære kirker.¹³⁹ Det kan passe godt med en ev. rundkirke på Nidarholm. Vi skal nå se om seglet, som den siste kildegruppen, og fenomenet med rundkirker kan si noe om Nidarholms grunnleggelse og bidra til å sannsynliggjøre Matthews fremstilling av den.

Segl for den hellige Benedikts kapittel på Nidarholm

Nidarholms segl er kjent fra ni bevarte brev i Riksarkivet, det eldste fra 1281.¹⁴⁰ Avtrykket av klosterets tapte seglstamp¹⁴¹ viser en rundkirke bygd opp av tilhugde stein med rundbuet dør og fire tårn med små vindusbuer i fem etasjer. På toppen av hvert tårn ses en kule med et pattee-kors. Taket ser ut til å være tekt med trebord med over- og underliggere. I omskriften rundt motivet står «S' Capl'i Sci Benedicti

¹³⁷ Gittos, Helen 2013, s. 59.

¹³⁸ Lehman, Edgar 1962, s. 31.

¹³⁹ Untermann, Matthias 1989, s. 58.

¹⁴⁰ Hohler, Erla B. 2012, s. 111-113.

¹⁴¹ En stempelplate kalt stamp ble brukt til å lage avtrykk i voks, bly, papir eller lakk. Stampen kunne være laget av metall (bronse, sølv, jern), stein, ben, halvedelstener eller brent leire. Den tapte seglstampen til Nidarholm kan ha vært laget av hvalrosstann, et materiale vi vet man behersket i Nidaros. Det er funnet klostergjenstander i hvalrosstann også på Munkholmen. Et utskåret stykke av hvalrosstann ble funnet i 1715 på «en klippeø i Trondheimsfjorden», i dag i Nationalmuseet i København. Høyde 6 cm, lengde 12 cm. Vanlig datering er slutten av 1100-tallet.

De Nidarholm». Det må leses som *Sigillum Capituli Sancti Benedicti De Nidarholm*, altså segl for den hellige Benedikts kapittel på Nidarholm (fig. 6).

Seglet har, særlig i nyere tid, blitt avvist som kilde til Nidarholms bygningshistorie.¹⁴² Motivet har gjerne blitt omtalt som en symbolsk idealisering. En slik forståelse blir imidlertid vanskelig å opprettholde om vi legger til grunn de eldste seglenes juridiske funksjon. Moderne seglforskning har vektlagt bildets kraft som tegn på autentisitet i middelalderen.¹⁴³ Seglet skulle i sannhet bekrefte at det kom fra avsenderen. Motivet måtte være representativt og gjenkjennelig for å knyttes til eieren. Det gir, sammen med den omtalte muligheten for en kirkefamilie, grunnlag for å se på seglet som kilde til Nidarholms bygningshistorie og grunnleggelse på nytt. Seglet viser trolig en faktisk kirkebygning fra Nidarholm, og peker lengre bak i tid enn den vanlige dateringen til 1200-tallet.¹⁴⁴

Den europeiske seglhistorie har røtter tilbake til antikken, men det er først fra slutten av 1000-tallet at det tas i alminnelig bruk som juridisk underskrift. Konventsegl kunne ha både personer og arkitektur som motiv, og etter hvert kombinasjoner av dette. Arkitektur ble ofte brukt som motiv av klostre. Nyere forskning peker på at arkitekturen i seglene er fremstillinger av reell makroarkitektur.¹⁴⁵ Dette gjelder særlig i den romanske perioden frem til inn på 1200-tallet. I den gotiske perioden fra 1200- og 1300-tallet ble motivene fyldigere og mer symbolske, der personer blir viktigere og makroarkitekturen er antydnet mer enn gjengitt. Den universelle kirke kommer inn og seglene blir mer representative i seg selv.¹⁴⁶ Segl er imidlertid vanskelige å datere. De var ofte konservative, særlig fordi gamle segl ble erstattet med nye med tilsvarende utforming. I høymiddelalderen kunne klostre prøve å vise tilbake til sin opprinnelse i seglets motiv.¹⁴⁷

Det finnes en rekke eksempler på at segl viser faktiske kirkebygninger, slik som katedralen i Speyer på byseglet fra 1293. I England finner vi flere konventsegl som illustrerer klostrenes faktiske kirkebygg. Seglet til augustinerklosteret i Walsingham er f.eks. datert til 1100-1200-tallet og viser klosterets kjente Maria-helligdom. Det første konventsegl til Christchurch i Canterbury, datert til 1097-1107, viser katedralen fra perioden før 1070, mens det andre konventsegl, datert til slutten av 1100-tallet, viser kirken slik den var på midten av 1100-tallet.¹⁴⁸ Andre eksempler fra

¹⁴² McLees, Christopher 1992, s. 13 og 68 og 1993, s. 92. Wienberg, Jes 2014, s. 211.

¹⁴³ Späth, Markus 2015, s. 161-162. Späth, Markus 2010. Schofield, Phillip 2010, s. 1-4.

¹⁴⁴ Fett, Harry 1904, s. 89. Ingen har gjort forsøk på andre dateringer enn Fets runde datering til før 1280.

¹⁴⁵ Späth, Markus 2010, s. 49-53.

¹⁴⁶ Späth, Markus 2015, s. 165-166.

¹⁴⁷ Späth, Markus 2015.

¹⁴⁸ Späth, Markus 2010, s. 51-55.

Fig. 6. Segl for den hellige Benedikts kapittel på Nidarholm. Kilde: Hohler, Erla et al. (2012).

mindre klostre er seglene til benediktinerklostrene St. Peter i Chertsey og St. Martin i East Sussex. I vår sammenheng kan vi også nevne seglet til Maria-klosteret i Exeter, et kloster som ble gjenoppbygd av kong Knut i 1018 og gjort til domkapittel i 1050. Seglet som er bevart på et brev fra 1133 er trolig fra 1000-tallet (fig. 7). Det viser nordvestsiden av den angelsaksiske kirkebygningen med to portikuser, noe som samsvarer godt med 1970-årenes arkeologiske undersøkelser.¹⁴⁹

Vi ser det samme i det norske materialet.¹⁵⁰ Vi kjenner f.eks. igjen Utstein klosterkirke på et segl som fulgte et diplom fra 1302. Utstein-seglet, som er blant de eldre norske seglene som står i en romansk tradisjon, viser helt klart kirken med det særpregede midttårnet. Vi ser nordsiden på skipet med de to vinduene. Tilsvarende viser Hamar domkapittels segl domkirken sett fra vest. Selv blant de senere gotiske segl der gjengivelse av faktisk arkitektur blir mindre tydelig, kjenner vi igjen Nidarosdomens nordfasade på domkapitlets segl fra ca. 1280 og Hallvardskirken på

¹⁴⁹ Painter, Kenneth S. 1989, s. 2039-2041.

¹⁵⁰ Fett, Harry 1904, s. 88-94.

Fig. 7. Segl for klosteret i Exeter fra 1000-tallet.
Kilde: Exeter Cathedral Library & Archives (D&C 0296).

Oslo domkapittels segl fra ca. 1300. Vi ser også Mariakirken i Oslo på kapittelseglet fra ca. 1310.

Nidarholms segl tilhører den eldste romanske gruppen, kjennetegnet av den ene kirkebygning som fyller seglet med tekst rundt. Det skiller seg ut blant norske segl med sin enkelhet og symmetri, og mangler f.eks. den symbolske bruken av sol og måne som i Utsteins segl. Andre konventsegl fra Nidaros bispedømme tilhører den gotiske tradisjon. De har, i likhet med de fleste konventsegl i Norden, personer som motiv – gjerne i arkitektoniske rammer, slik som Bakke og Helgeseter med jomfru Maria med barnet og dominikanerne med St. Olav og St. Eystein.¹⁵¹

Nidarholm finner sine nærmeste paralleller blant de eldre engelske konventsegl fra 1000-tallet, slik som Exeter og det første segl til Christchurch i Canterbury. De eldste konventsegl i England kom på slutten av 1000-tallet når seglbruken begynte å bre om seg. Motivet var en kirkebygning alene. Disse tidlige konventseglene var kjennetegnet

¹⁵¹ Hohler, Erla B. 2012, s. 29, 122-123, 124-126 og 133-134. Trættemberg, Hallvard 1963.

av en påfallende konsekvent aksesymmetri i komposisjonen.¹⁵² Det ser vi også svært tydelig i Nidarholms segl med dets vertikale sentralakse. Dette arkaiske formspråket gjør en sannsynlig datering av seglets utforming adskillig eldre enn 1280, trolig slutten av 1000-tallet eller tidlig på 1100-tallet. Kanskje står vi overfor en konservativ gjenbruk av et eldre segl for å understreke benediktinerklosterets røtter og historie, slik vi har sett en mulig konservativ bruk av liturgi? Seglets datering forteller oss imidlertid ikke noe nærmere om klosterets grunnleggelse. Dateringen kan peke både i retning av Knuts og Ullstrengs tid. Seglets motiv med en rundkirke er derimot av interesse.

Det er rimelig at også Nidarholms segl viser klosterets hovedkirke på samme vis som f.eks. Utstein, Christchurch eller Exeter. Det er et segl uten personer eller annen symbolikk. Det er arkitekturen alene som sammen med teksten skulle bekrefte avsenderen. Motivets gjenkjennelighet har vært av betydning. Dersom motivet skulle være den symbolske universelle kirke eller en idealisering, fremstår det spesielle arkitektoniske motivvalget underlig både i en norsk og internasjonal sammenheng. En skulle da vente å finne lignende eksempler, paralleller eller forelegg. Det var i slike tilfeller mer nærliggende med personer som motiv, som f.eks. Bakke klosters segl med Maria med barnet.

Seglet viser trolig konkret og fysisk virkelighet for å bekrefte at Nidarholm er avsender, og åpner dermed for at klosteret har hatt en rundkirke som hovedkirke. Det bringer oss over i spørsmålet om hva seglets motiv, en rundkirke med fire tårn, kan fortelle om klosterets grunnleggelse.

Rundkirken med de fire tårn – datering

Rundkirker som på Nidarholms segl var en arv fra antikkens arkitektur. De ble bygd i ulike varianter og størrelser, og med stor variasjon i bruk og kontekst fra 300-tallet og gjennom hele senantikken og middelalderen.¹⁵³ Vi finner baptisterier, mausoleer, martyria, klosterkirker, sognekirker, privatkapeller m.m. Rundkirker var uvanlig, men det finnes likevel en rekke eksempler både på kontinentet, de britiske øyer og i Skandinavia. Av de flere tusen steinkirker fra middelalderen i Skandinavia er det drøyt tretti kjente rundkirker.¹⁵⁴ De er alle, som de fleste middelalderkirker, antatt bygd på 1100- og 1200-tallet. De fleste er i Danmark. I Norge kjenner vi, om vi holder Nidarholm utenfor, bare to: Olavskirken i Tønsberg og Orphir på Orknøyene. Bygherrer var kongelige, geistlige eller aristokratiet.

¹⁵² Späth, Markus 2010, s. 50-52.

¹⁵³ Wienberg, Jes 2014. Untermann, Matthias 1989. Gervers, Michael 1972.

¹⁵⁴ Wienberg, Jes 2014. Untermann, Matthias 1989, s. 270-271.

De sekulært orienterte forklaringsmodeller har gjerne vektlagt rundkirker som festningskirker, flerfunksjonelle bygg eller visuelle uttrykk for makt. Flere av disse forklaringene kan i enkelte sammenhenger ha noe for seg som underordnede delforklaringer, men kirkebygg har til alle tider vært bygd for liturgi og vært basert på kristne betydninger. Rundkirker må derfor først og fremst forstås i en kirkehistorisk sammenheng.

Størst symbolsk betydning har utvilsomt gravkirken i Jerusalem blitt tillagt.¹⁵⁵ Rundkirker kan direkte, eller i mange tilfeller indirekte, være symbolske gjengivelser av gravkirken i Jerusalem eller inspirert av denne. Det er f.eks. pekt på som mulig forklaring på den runde Olavskirken fra omkring 1200 ved premonstratenserklosteret i Tønsberg.¹⁵⁶ Gravkirkens betydning med de mange beskrivelser, gjengivelser, pilgrimsreiser, korstog osv. er udiskutabel, men kan raskt bli misvisende som forklaring av rundkirker alene. Det var flere runde kirker med ulike kontekster som kunne være inspirasjon og utgangspunkt, både i Det hellige land og rundt om i Europa. Vi har f.eks. Marias gravkirke, Himmelfartskirken og Templum Domini i Jerusalem, Fødselskirken i Betlehem, Pantheon i Roma, San Lorenzo i Milano, San Vitale i Ravenna, Karl den stores Maria-kirke i Aachen osv. Sistnevnte fremheves bl.a. som en prototype for rundkirker som kongelig symbol.¹⁵⁷ Vi må også nevne de mange fremstillinger og forståelser av Jerusalem, både det himmelske og jordiske, som rund.

Ettersom Nidarholm var viet Maria, skal vi merke oss teorien om Maria-rotunder.¹⁵⁸ Pantheon i Roma ble i 610 viet som Maria-kirke og skal sammen med Maria-rotunder i Konstantinopel og Jerusalem ha skapt en prototype for runde Maria-kirker som går igjen i mange århundrer etterpå. Teorien har imidlertid blitt kritisert.¹⁵⁹ Pantheon hadde ikke noen særstilling som Maria-kirke, og en klar sammenheng mellom form og dedikasjon er som regel vanskelig å påvise utover de ytterst få kirker som er viet den hellige grav. Svært mange rundkirker var viet til Maria, men ikke påfallende flere enn andre.

Rundkirker var altså ingen homogen gruppe og deres datering, bakgrunn og kontekst varierte. Konteksten og dateringen for den enkelte kirke må undersøkes særskilt. Nidarholms segl viser som vi har sett trolig klosterets faktiske hovedkirke. Vi har i forbindelse med de arkeologiske kildene sett at mindre kirkebygg i stein – slik som en eventuell rotunde på Nidarholm – ofte ikke trengte mer enn to til tre år for fullføring.¹⁶⁰ Det åpner for at Knut den store kunne ha fullført en rotunde i stein i

¹⁵⁵ Morris, Collin 2007. Untermann, Matthias 1989, s. 53-77.

¹⁵⁶ Wienberg, Jes 2017.

¹⁵⁷ Gervers, Michael 1972. Gem, Richard 1983, s. 8-12. Untermann, Matthias 1989, s. 99.

¹⁵⁸ Kreutheimer, Richard 1952. Reinle, Adolf 1976, s. 145-150. Gem, Richard 1983, s. 11.

¹⁵⁹ Untermann, Matthias 1989, s. 83-85. Jes Wienberg 2014, s. 210.

¹⁶⁰ Binding, Günther 2014, s. 78.

sin regjeringstid, eller lagt tilstrekkelige planer og grunnlag for etterfølgere å fullføre. Bygging av rundkirker var ikke fremmed for Knut. Han oppførte som tidligere nevnt en rundkirke viet Maria ved grunnleggelsen av klosteret Bury St. Edmunds i England omkring 1020.¹⁶¹ Kirken var på ca. 20 meter i diameter og hadde en indre og en ytre rotunde med galleri og et for rundkirker sjeldent sentralt plassert alter. For å kunne si noe ytterligere om muligheten for at Knut fikk bygd en rundkirke også på Nidarholm og konteksten for dette, må vi først se på spørsmålet om datering av kirken vi ser på seglet.

Den runde formen og rundbueportalen til kirken på seglet forteller i seg selv ikke mer enn at vi har med en romansk kirke fra en eller annen gang før 1200 å gjøre. De fire smale og høye trappetårnene uten sokkel utenpå rotunden er imidlertid særpregede og sjeldne. Ingen andre rundkirker i Skandinavia er kjent å ha hatt slike og ytterst få ellers i Europa. Tårnene er verd å se nærmere på. De gir en tydelig indikasjon på en datering.

Det er i en liten gruppe middelalderkirker vi kan finne sammenlignbare tårn i type og antall. Det ser ut til å være en kontinental oldkirkelig tårntype i den karolingisk-ottonske tradisjonen fra før 1050. Vi finner kun noen svært få eksempler på slike tårn i tiden etter. I Tyskland finner vi f.eks. tre tilbakeskuende kirker med lignende tårn: klosterkirken Maria Laach fra ca. 1100, St. Aposteln i Köln fra midten av 1100-tallet med bygningsdeler fra tidlig på 1000-tallet, og domkirken i Worms fra 1100-tallet. Ellers kan vi nevne klosterkirken St. Martin i Fromista i Spania fra siste del av 1000-tallet med sine to smale runde tårn i vest. I all hovedsak ble slike tårn oppført i perioden før 1050. Det kan plassere Nidarholms rundkirke til Knut den stores tid. Det er ingen kjente bevarte paralleller i England.¹⁶² Irske og østengelske runde tårn fra 1000- og 1100-tallet skiller seg ut ved å være ett enkelt kraftig og bredt tårn. De nærmeste paralleller til Nidarholms smale og runde tårn finner vi blant noen få rund- og sentralkirker i Italia, Frankrike og Tyskland fra perioden før 1050.

I Italia kan vi merke oss San Lorenzo i Milano fra omkring 400 og San Vitale i Ravenna fra 547. San Lorenzo har fire kvadratiske tårn som reiser seg i hvert hjørne utenpå konstruksjonen til det som var den største sentralkirken i Vest-Europa da den ble oppført.¹⁶³ Motivet med de fire høye tårnene fra bakken og opp fulgte kirken fra starten. Antallet er likt, men skiller seg fra Nidarholm i form og størrelse. I

¹⁶¹ Andersen, Håkon A. 2014, s. 454-455. Whittingham, A. B. 1952, s. 174. Grandson, Antonia 2004. Gervers, Michael 1972, s. 361-362.

¹⁶² Taylor, H. M. 1978, s. 887-901. Taylor oppgir 99 bevarte tårn i angelsaksiske kirker, og av disse er 21 runde. Alle de runde befinner seg i East Anglia. De ser ut til å tilhøre senangelsaksisk tid, altså 1000-tallet, og det dreier seg om enslige kraftige og brede tårn i vest på rektangulære kirker. Tårn knyttet til rundkirker er ukjent.

¹⁶³ Kleinbauer, W. Eugene 1976. Kirken har form av en tetraconch, med en rotunde plassert i et tilnærmet kvadratisk rektangel med fire apsiser som gir formen av et gresk kors.

rundkirken San Vitale er imidlertid to trappetårn i vest utenpå konstruksjonen runde og smale som på Nidarholm. I denne kirkens berømte mosaikker fra 500-tallet ser vi også en fremstilling av Jerusalem omgitt av en høy bymur med fire slanke tårn av typen vi finner på Nidarholm.

I Frankrike finner vi to rundkirker med tårn. Mest kjent er det som i dag utgjør krypten i den gotiske Cathédrale Saint-Bénigne i Dijon, men som opprinnelig var en rund klosterkirke som ble innviet til Maria i 1018.¹⁶⁴ Den hadde, kjent fra samtidsskilder på 1000-tallet, 1700-tallstegninger og moderne arkeologi, to runde trappetårn utenpå konstruksjonen. De var del av klosterets omfattende prosesjonsliturgi. Den andre rundkirken er Saint-Étienne (opprinnelig viet Saint Jacques) i Neuvy Saint Sépulchre i Frankrike, som i nord har et bevart smalt høyt trappetårn utenpå konstruksjonen (fig. 8).¹⁶⁵ Rotunden med tårn ble påbegynt på 1040-tallet etter forbilde av gravkirken

Fig. 8. Neuvy Saint Sépulchre med smalt utenpåliggende tårn fra 1000-tallet.

Foto: Håkon A. Andersen.

¹⁶⁴ Malone, Carolyn Marino 2000. Malone, Carolyn Marino 2016, s. 207-225.

¹⁶⁵ Bryant, Simon 2004, om tårnet s. 191. Andersen, Håkon A. 2014, s. 462.

Fig. 9. Klosterkirken St. Michael i Hildesheim, oppført 1010-1033, er en sentralkirke med tverskip og to runde trappetårn utenpå konstruksjonen i hver ende. Foto: Heinz-Josef Lücking.

i Jerusalem. Tårnet med spiraltrapp var opprinnelig mer rektangulært, men ble gjort rundt i 1848-1850. Det er 2,5 meter bredt og ga adgang til galleriet i rotundens andre etasje. Hvorvidt det har vært flere tårn er ukjent på grunn av ødeleggelser under hundreårskrigen.

I Frankrike er det store og innflytelsesrike benediktinerklosteret Centula i Normandie med sin tidligere omtalte kirkefamilie interessant også i denne sammenhengen (se fig. 5).¹⁶⁶ Hovedkirken Saint-Riquier, slik den ble bygd på 600-tallet, var ikke rund som Maria-kirken i samme anlegg, men likefullt en sentralkirke. Den hadde fire høye, runde og smale trappetårn utenpå konstruksjonen, to i vest og to i øst. Trappetårnene ledet opp til de øvre gallerier med kapeller. Samtidige kilder, tekster av St. Angilbert av Centula (740-814), forteller om den liturgiske funksjonen til og teologiske forståelsen av disse trappetårnene.¹⁶⁷ Det kan som vi skal se senere ha overføringsverdi til forståelsen av tårnene på Nidarholm.

Flest paralleller til Nidarholms tårn finner vi i karolingiske og ottonske kirker på 800- og 900-tallet i Tyskland, som f.eks. det smale og runde tårnet til den bevarte ruinen av rundkirken til benediktinerklosteret i Mettlach fra slutten av 900-tallet. Mange eksempler er knyttet til utviklingen av vestverkene med Karl den stores

¹⁶⁶ Möbius, Friedrich 1968, s. 70-88 og 154-163. Taylor, H. M. 1975, s. 142-152.

¹⁶⁷ Möbius, Friedrich 1968, s. 74-76 og 80. Taylor, H. M. 1978, s. 142-152. Morris, Colin 2007, s. 107-119.

innflytelsesrike hovedanlegg i Aachen og omtalte Centula i Normandie som viktige forbilder. Klosteret i Aachen med rundkirken St. Maria fra ca. 800, hadde to smale og runde trappetårn som del av sitt vestverk.¹⁶⁸ Dette motivet med to runde trappetårn i vetsverket finner vi igjen i f.eks. den første domkirken i Köln fra 870, klosterkirken St. Cyriakus i Gernrode fra 961, klosterkirken St. Pantaleon i Köln fra 980 og domkirken i Trier fra midten av 1000-tallet. Den eldste domkirken i Trier fra 400-tallet hadde trolig fire tårn som San Lorenzo i Milano,¹⁶⁹ men vi må til sentralkirkene i Hildesheim og Speyer for å finne relevante eksempler på motivet med fire tårn. Klosterkirken St. Michael i Hildesheim, oppført 1010-1033, er en sentralkirke med tverrskip og to runde trappetårn utenpå konstruksjonen i hver ende (fig. 9).¹⁷⁰ Tilsvarende motiv finner vi også i den mektige katedralen i Speyer fra første halvdel av 1000-tallet, men der med kvadratiske tårn.¹⁷¹

Den nærmeste parallellen til Nidarholms rundkirke med fire tårn ser ut til å være rundkirken St. Gereon i Köln fra slutten av 300-tallet.¹⁷² Kirkens utseende i dag preges av langkoret fra 1067-1069 og ombyggingen i 1220-årene til en høyreist gotisk dekanon. Mye av den eldre opprinnelig ovale rotunden (ca. 23x18 meter) er imidlertid bevart. Omfattende bygningsarkeologiske undersøkelser har avdekket rundkirkens arkitektur i perioden fra omkring 400 til 1060-årene med fire runde og smale trappetårn.¹⁷³ I vestverket ved forhallen har det vært to runde vindeltrapper fra byggets eldste senantikke fase på hver side av vestportalen. De hadde en indre diameter på 1,4 meter.¹⁷⁴ Trinnene var 0,63 meter brede. De ga adgang til ytre og/eller indre omganger i øvre etasjer. I øst er sporene mindre tydelige og vanskeligere å datere på grunn av de mange endringer, men det har vært trappetårn på nord- og sørsiden av korbuen.¹⁷⁵ Tolkningene varierer fra senantikken, via karolingisk tid til ombyggingen til langkor i 1060-årene. Det er imidlertid rimelig både arkitektonisk og liturgisk at de som del av et østverk senest ble oppført i karolingisk tid ved ombyggingen fra stor apsis til rektangulært kor. St. Gereon har altså vært en rundkirke med fire trappetårn slik som på Nidarholms segl. St. Gereon var i 1910 et forbilde da klosterkirken viet Marias innsovning i Jerusalem ble oppført etter den

¹⁶⁸ Untermann, Matthias 1989, s. 86-110.

¹⁶⁹ Weber, Winfried 1996, s. 121-122.

¹⁷⁰ Lutz, Gerhard 2010.

¹⁷¹ Conant, Kenneth John 1978, s. 131-135.

¹⁷² Versteegen, Ute 2006. Deckers, Johannes G. 1982. Schäfke, Werner 1988. Odenthal, Andreas 2005. Den antikke rundkirken var oval og hadde til sammen åtte indre avrundede kapeller, samt en større apsis i øst. I vest hadde den en rektangulær forhall (narthex) og et atrium. Kirken ble ifølge en legende, gjengitt i *Passio Gereonis Sancti* fra ca. år 1000, bygd på oppdrag fra keiserinne Helena (248-330) over stedet der soldatmartyren St. Gereon døde. Dedikasjonen til St. Gereon kan spores til begynnelsen av 700-tallet, da kirken ble en kollegiatkirke og den kirken med høyest rang i Köln etter domkirken. De liturgiske kildene, de eldste fra 700-tallet, forteller at St. Gereon var skytshelgen for den frankiske hær og nevnt i *Laudes regiae* frem til midten av 1000-tallet.

¹⁷³ Versteegen, Ute 2006. Deckers, Johannes G. 1982.

¹⁷⁴ Versteegen, Ute 2006, s. 158-163 og taf. 6. Deckers, Johannes G. 1982, s. 106, 112 og 116. Schäfke, Werner 1988, s. 4.

¹⁷⁵ Versteegen, Ute 2006, s. 161-163, 331-312 og taf. 7. Deckers, Johannes G. 1982, s. 112 og 115-116.

tyske arkitekten Heinrich Renards tegninger.¹⁷⁶ Det er trolig den kirken som i dag arkitektonisk ligger nærmest Nidarholm-seglets runde klosterkirke med sine fire runde tårn.

Tårntypen vi ser på Nidarholms segl ser altså ut til å være en kontinental oldkirkelig type vi finner i perioden fra omkring 400 frem til 1050. Det bidrar til en sannsynlig datering av rundkirken vi ser på seglet til 1000-tallet. Når seglet som vi har sett trolig viser konkret og fysisk virkelighet, støtter det i så fall med sitt motiv også opp under Matthews beretning om Nidarholms grunnleggelse.

Fysiske spor etter seglets rundkirke ville supplert og bidratt ytterligere i spørsmålet om datering. Ingenting er imidlertid til nå funnet arkeologisk, og det har gjennom hele 1900-tallet blitt avvist at det skal være spor av middelalderens rundkirke i 1600-tallets runde forsvarstårn på øya. Dagens rotunde fremstår i hovedtrekk slik den var etter oppføringen som forsvarstårn i 1672-1674 med senere endringer på 1800-tallet. Formen var en vanlig plantype for forsvarstårn på 1600-tallet, slik vi eksempelvis ser på Christiansholm og Christiansø. Hugo Frölén avskrev allerede i 1911 spor av rundkirken i sitt kjente tobindsverk om rundkirker, basert på egne observasjoner i 1905 og tidligere undersøkelser av major Otto Krefting (1831-1899) i 1870.¹⁷⁷ Dette ble fulgt opp i militæringenjør C. S. Widerbergs gjennomgang i 1936 av bygningshistorien på 1600-tallet.¹⁷⁸ Senere fremstillinger, bl.a. av Christopher McLees, baserer seg på disse.¹⁷⁹ Wilhelm Swensen er alene om å ha pekt på forhold som taler for at spor av rundkirken finnes i dagens rotunde.¹⁸⁰ Enkle nye observasjoner viser at det er spor i rotunden, både de Swensen peker på og andre, som kan tolkes i retning av at rotunden har røtter i tidlig middelalder. Det er imidlertid nødvendig med nye grundige undersøkelser og helhetlige bygningsanalyser for avklaringer rundt dette. Sporene kan i lys av seglet og de andre kildene vi har sett på være interessante å studere nærmere.

Dagens rotunde er 15,2 meter i indre mål (19,2 i ytre). Det er nesten dobbelt så stort som f.eks. forsvarstårnet Christiansholm (8,5 m) utenfor Kristiansand. Rotundens mål er derimot identisk med f.eks. rundkirken Hagby ved Kalmar og med Nidarosdomens høykor i øst (ca. 1180).¹⁸¹ Rotunden følger murene i Nidarosdomens høykor og de fire tårnene svarer til kapellene (fig. 10). Rotunden har da, i likhet med bl.a. Nidarosdomens høykor, mål som svarer til den indre arkade i gravkirken

¹⁷⁶ Krüger, Jürgen 1995, s. 226.

¹⁷⁷ Frölén, Hugo 1911, s. 41 og 135.

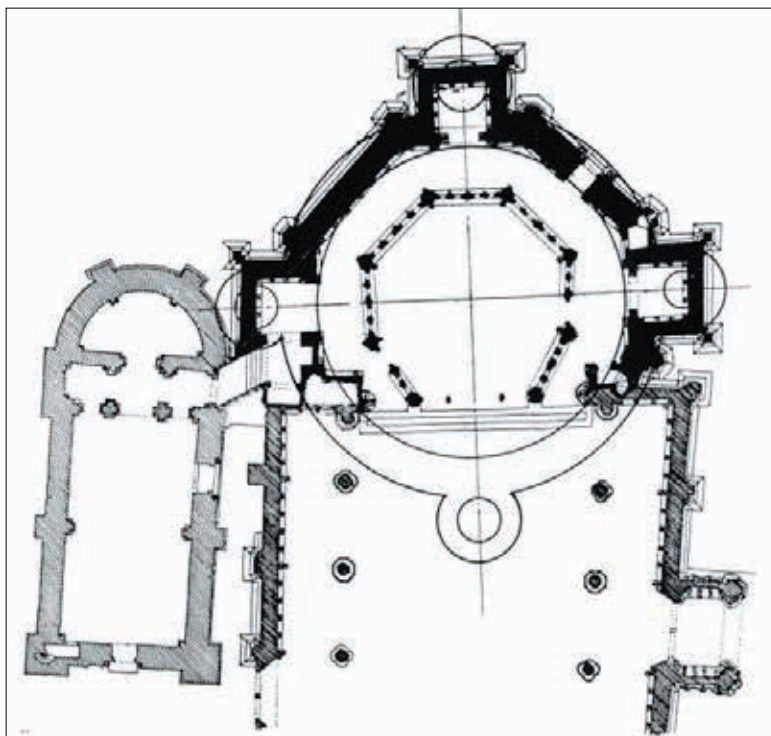
¹⁷⁸ Widerberg, C. S. 1936.

¹⁷⁹ McLees, Christopher 1992, s. 68 og 76. Lunde, Øivind 1977, s. 148-149.

¹⁸⁰ Swensen, Wilhelm 1960.

¹⁸¹ Swensen, Wilhelm 1960, s. 13-14 og 20.

Fig. 10. Nidarholms rotunde følger murene i Nidarosdomens høykor og de fire tårnene svarer til kapellene. Rotunden med tårn har da, i likhet med Nidarosdomens høykor, mål som svarer til den indre arkade i gravkirken i Jerusalem. Kilde: Swensen, Wilhelm 1960.

i Jerusalem!¹⁸² Rotundens mål kan være en indikasjon på at dagens bygning har sin opprinnelse i middelalderen, i en tid da *mysteria numerorum* var svært viktig i arkitekturen.

Dersom vi benytter karolingiske fot (1 fot=33cm), som omtales som «den nordlige fot» og var i bruk ved oppføring av bl.a. danske romanske bykirker og klostre,¹⁸³ får rotunden på Munkholmen en omkrets på 144. Den symboltunge omkretsen på 144 er et mål hentet fra omtalen av det himmelske Jerusalem i Joh. Åp. 21,17. Det er et i karolingisk og ottonsk arkitektur mye brukt numerologisk symbol på kirken som det himmelske Jerusalem. Nidarholms mål er bl.a. identisk med Karl den stores numerologisk gjennomtenkte rundkirke i Aachen fra ca. 800! Den har en indre rotunde med diameter på ca. 15 meter og en omkrets på 144 karolingiske fot, hentet som symbol fra Åpenbaringen.¹⁸⁴ Vi finner 144 også brukt i f.eks. Einhardbasilika i Seligenstadt og i Corvey. I Norge ble det brukt i Olav Kyrres Kristkirke på 1000-tallet.¹⁸⁵ Rotunden på Munkholmen har dermed, akkurat som rundkirken i Aachen og Olav Kyrres

¹⁸² Ekroll, Øystein 2021, s. 294-296. Andersen, Håkon A. 2014, s. 459-460. Untermann, Mathias 1989, s. 89 og 91.

¹⁸³ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, oppslag: fot.

¹⁸⁴ Kreusch, Felix 1965, s. 498-501. Heitz, Carol 1979, s. 14. Untermann, Matthias 1989, s. 99-100.

¹⁸⁵ Andersen, Håkon A. 1988, s. 11-14

Kristkirke i Nidaros, mål som er ment å være et bilde på det himmelske Jerusalem. Dette er ikke tilfeldig mål.¹⁸⁶ Selv om bruk av numerologi, bibelske tallsymboler og Jerusalem-symbolikk fantes også i Trondheim på 1600-tallet,¹⁸⁷ er det vanskelig å se for seg at man i et kanontårn skulle bruke det bibelske målet 144 med karolingiske fot (ikke alen eller andre typiske mål for perioden) på samme vis som f.eks. i Karl den stores kirke i Aachen. Rotundens symboltunge omkrets har arkitektoniske røtter i tidlig middelalder. Det kan indikere at den er bygd med utgangspunkt i ruinen eller på grunnmuren av den gamle klosterkirken gjengitt på seglet.

Nøyaktig i øst finner vi høyt oppe på veggen i andre-etasjes høyde en rundbuet døråpning i kleberstein som går ut i det fri 4,85 meter over terreng (fig. 11). Åpningen, som er 1,18 meter bred og 1,88 meter høy, kan ut fra utførelse og plassering i øst kanskje være fra middelalderen.¹⁸⁸ Døråpningen forholder seg ikke til gulvnivået for kanonstillingene i denne etasjen, men ligger litt lavere. Tilsvarende dører på runde festningstårn er ikke kjent fra 1600-tallet. Døren har derimot paralleller i oldkirkens og middelalderens kirkebygg der vi kan treffe på slike høyt plasserte dører.¹⁸⁹ De kunne bl.a. lede ut i det fri, til balkonger eller til ytre omganger i tre eller stein. De var knyttet til liturgisk bruk av øvre etasjer i kirkene, med bl.a. altre, kapeller, fremvisning av relikvier og ytre prekenes og messer med mer. Fenomenet er kjent både fra kontinentet og angelsaksiske kirker, og kan ses også i enkelte norske middelalderkirker. Rundkirken St. Gereon i Köln fra omkring år 400 hadde f.eks. to dører høyt oppe i koret i øst som ledet ut i det fri, trolig til en ytre omgang i tre.¹⁹⁰ I England hadde en rekke angelsaksiske kirker dører i øvre etasjer. Enkelte hadde dører som gikk ut i det fri, slik som den bevarte døråpningen i vesttårnet i St. Mary i Deerhurst som ledet ut til en balkong i tre. I Norge ser vi slike høyt plasserte dører ut i det fri i tverrskipene i Nidarosdomen, fra Mikaels-kapellet i nord og Olavskapellet i sør – begge fra 1160-1170-årene. I Tingvoll kirke fra omkring 1180 finner vi også dører i en andre etasje knyttet til koret i øst.

Døråpningens utførelse er også interessant. Klebersteinsblokkene, som har varierende størrelse (største på nordsiden målt til 67 cm høy og 38 cm bred), har fint bearbeidet overflate med diagonal randhugging karakteristisk for middelalderen.¹⁹¹ På tredje nederste stein på sørsiden ser vi et steinhuggermerke i form av et dobbeltkors med lange korsarmer (fig. 12). Steinhuggermerker ble brukt fra angelsaksisk tid og

¹⁸⁶ Krautheimer, Richard 1942, s. 12f. Heitz, Carol 1979, s. 14. Untermann, Matthias 1989, s. 99-100.

¹⁸⁷ Andersen, Eystein M. 2021.

¹⁸⁸ Se Taylor, H. M. 1978, s. 817-818 for ulike størrelser på angelsaksiske døråpninger.

¹⁸⁹ Taylor, H. M. 1978, s. 826-835. Gittos, Helen 2013, s. 188-200. Swensen, Wilhelm 1960, s. 11-13.

¹⁹⁰ Verstegen, Ute 2006, s. 147-150, 155, 157-158, 168 og 444.

¹⁹¹ Lidén, Hans-Emil 1974, s. 21-23. Buen som begynner etter tre steinblokkers høyde på hver side kan være bygd opp på nytt på et senere tidspunkt.

Fig. 11. På dagens rotunde ses nøyaktig i øst en døråpning i kleberstein som kan være fra middelalderen. Den går ut i det fri 4,85 meter over terreng. Under ses en alderdommelig vindusåpning.
Foto: Eystein M. Andersen.

Fig. 12. Steinhuggermerket i form av et dobbeltkors med lange korsarmer som kan ses på døråpningens søndre side. Foto: Eystein M. Andersen.

Fig. 13. Detalj fra døråpningen i øst på dagens rotunde. Vi ser den dekorative profilen og midt på tredje blokk steinhuggermerket.
Foto: Eystein M. Andersen.

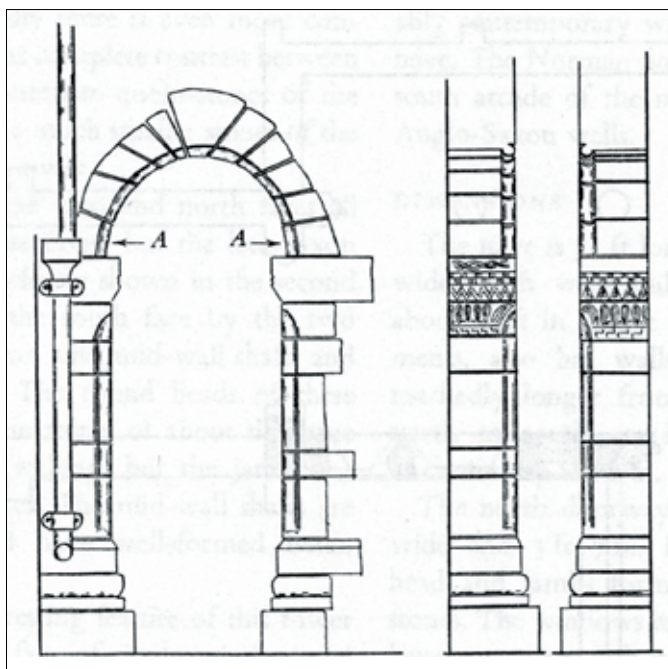

gjennom hele middelalderen.¹⁹² Hjørnet på yttersiden av steinene er utsmykket med en bred hulkilsprofil som avsluttes i en utragende spiss (fig. 13). Den karakteristiske hulkilsprofilen er brukt i et stort spenn av tid, men de nærmeste paralleller på portaler og døråpninger kan kanskje se ut til å finnes i England i angelsaksisk tid på 900- og 1000-tallet. Vi finner f.eks. tilsvarende profil på den gjenmurte angelsaksiske sørportalen fra 1000-tallet i St Martin's Church i Barholm (fig. 14).¹⁹³ Vestportalen i

¹⁹² Alexander, Jennifer S. 2007. En sikker kobling til kjente steinhuggermerker har så langt ikke latt seg gjøre.

¹⁹³ Taylor, H.M. 1965, vol I, s. 41-42.

Fig. 14. Opptegning av den gjenmurte angelsaksiske sørportalen fra 1000-tallet i St Martin's Church i Barholm. Kilde: Taylor, H.M. 1965.

tårnet i St. Peter's church i Barton-Upon-Humber fra 900-tallet har også en slik profil.

På rotundens nordside ser vi høyt plassert i første etasjes høyde en liten gjenmurt vindusåpning (fig. 2 og 15). Åpningen (50,2 cm høy og 17,1 cm bred) er laget av to liggende og to stående klebersteinsblokker (den vestre stående steinen er 25,3 cm bred, den andre litt smalere) med diagonal randhugging i overflaten. Inne i murverket er åpningen murt igjen i nyere tid (108 cm inn i den ellers 2 meter tykke muren, noe som kan indikere en opprinnelig nisje). Åpningen bak klebesterinsblokkene er endret og restaurert i flere omganger. Buen inne i åpningen er med gul tegl, trolig laget på 1600-tallet. Tilsvarende åpning i samme høyde ses også i øst under døråpningen (fig. 16). Her er et midtparti inne i åpningen murt med gul tegl før vi ser en buet klebersteinsblokk. På tegninger fra 1830-årene ser vi at det har vært flere slike vindusåpninger som har forsvunnet i 1800-årenes endringer.¹⁹⁴ Swensen oppgir at veggtykkelsen synes liten bak åpningen i øst fordi det er laget en nisje der.¹⁹⁵ Små fireblokksvinduer som dette er en svært alderdommelig vindustype som med litt variasjon kan forekomme til ulike tider, men som har de fleste og nærmeste paralleller i det angelsaksiske. Vi finner f.eks. vindustypen i St. John i Escomb fra ca.

¹⁹⁴ Riksantikvarens arkiv, B 324 Trondheim Munkholmen. Den ene tegningen er hentet fra Joseph Paul Gaimards *Voyages de la Commission scientifique du Nord, en Scandinavie, en Laponie, au Spitzberg et aux Ferôe: pendant les années 1838, 1839 et 1840 sur la corvette la Recherche* utgitt 1852. Den andre er fra 1838 og ligger i original i Kungliga Bibliotek Stockholm.

¹⁹⁵ Swensen, Wilhelm 1960, s. 13.

Fig. 15. På rotundens nordside ser vi høyt plassert i første etasjes høyde en liten gjennmurt vindusåpning. Foto: Eystein M. Andersen

700 (nordsiden av skipet) og i tårnet på St. Mary i Saltford fra ca. år 1000.¹⁹⁶ Kanskje har det opprinnelig vært vinduer til kapeller/altre, plassert høyt oppe på veggen på karakteristisk vis for den tidlige middelalder?

I rotundens murverk finnes to rette trappeløp med tønnehvelv som følger rotunden i en svak krumming, ett i øst og ett i vest (fig. 17). Det ene trappeløpet går sørover fra døråpningen i øst i andre etasje og opp til loftet, mens det andre går nordover

¹⁹⁶ Taylor, H. M. 1965, s. 236.

Fig. 16. Vindusåpning i øst under døråpningen. Her er et midtparti inne i åpningen murt med gul tegl før vi ser en buet klebersteinsblokk. Foto: Eystein M. Andersen

fra en sterkt endret døråpning i sørvest i første etasje og opp til andre etasje. Det er grunn til å stille spørsmål, slik Swensen gjør, ved om disse trappeløpene ville blitt oppført i et forsvarstårn på 1600-tallet.¹⁹⁷ Trapper som dette i murverket synes fremmede for 1600-tallets forsvarstårn, og ville med sin lengde og bredde svekket murverkets forsvarsevne. Ytermuren er ca. 40 cm ved trappeløpene. Det vanlige var trapper utenpå murkonstruksjonen i det indre eller ytre. Det er også verd å merke seg at trappeløpet fra andre etasje til loftet forholder seg til den tidligere omtalte døråpningen i øst og ikke til gulvhøyden for kanonstillingene fra 1600-tallet som ligger over en meter høyere.

Trappeløpene kan kanskje være fra middelalderen? Rette trapper i murverket er kjent fra en rekke kirker og klostre i middelalderen.¹⁹⁸ Det vanligste var smale trappeløp på under en meter, men bredere trapper på over en meter som her var langt fra ukjent. Både rettløpstrapper og vindeltrapper finnes gjennom hele middelalderen. De 1,075 meter brede og 22 centimeter høye trinnene i trappene er bygd opp på uvanlig vis med to lag med mindre naturstein under en heldekkende helle. Det vanlige i middelalderen og senere var trinn av hele blokker. Tilsvarende oppbygning

¹⁹⁷ Swensen, Wilhelm 1960, s. 11.

¹⁹⁸ Kulturhistorisk leksikon, oppslag: trappe. *Treppenforschung.de*, oppslag «Romanik ~1020 – 1250».

Fig. 17. I rotundens murverk finnes to rette trappeløp med tønnehvelv som følger rotunden i en svak krumming, ett i øst og ett i vest. Foto: Eystein M. Andersen

av trinn finner vi i de eldste trappene i rundkirken St. Gereon i Köln fra omkring 400.¹⁹⁹ Denne formen for muring med steinheller øverst ser vi også i det eldste alterfundamentet fra Olav Kyrres Kristkirke i Nidaros på 1000-tallet.²⁰⁰

Disse bygningsdelene og materialene kan være gjenbruk både fra eldre bygg på Nidarholm og andre steder i en på 1600-tallet nybygd rotunde. Kildene forteller bl.a. om omfattende frakt av stein fra 1500-tallsanlegget Steinviksholm slott til byggingen av festningsverket på Munkholmen i årene 1671-1673.²⁰¹ Stein derfra ble også brukt

¹⁹⁹ Verstegen, Ute 2006, s. 158-163.

²⁰⁰ Andersen, Håkon A. 1995, s. 45-46.

²⁰¹ Widerberg, C. S. 1936.

til reparasjoner omkring 1800.²⁰² Steinen fra Steinviksholm trenger imidlertid ikke å ha blitt brukt til bygging av en rotunde fra grunnen, men til f.eks. ombygging av en ruin og til øvrige arbeider på øya. Det var bl.a. behov for store mengder stein til den nye stjerneformede ytre festningsmuren rundt øya og til den beskyttende ringmuren rundt rotunden. Når vi ser på plassering og utforming til de omtalte bygningsdelene i sammenligning med andre runde forsvarstårn fra perioden som Christiansholm og Christiansø, fremstår det uklart hvilken funksjon, som f.eks. døren i øst, skulle ha hatt i et på 1600-tallet nybygd forsvarstårn. Bruken av gul tegl som utfylling i murverket på rotunden kan kanskje indikere 1600-tallets utbedring av middelaldersk murverk, slik vi kjenner det fra bl.a. Austrått og Erkebispegården?

Bygningssporene vi har omtalt kan kanskje være fra middelalderen, men nye tverrfaglige undersøkelser av rotunden er nødvendig for nærmere avklaringer. Det vil fremskaffe mer og ny kunnskap om de mulige fysiske sporene.

Det finnes altså interessante spor i dagens rotunde som kan tolkes i retning av at den kan være bygd på grunnmuren eller ruinen av klosterkirken. De fysiske spor bringer oss imidlertid ikke nærmere en datering av Nidarholms rundkirke uten nye grundige undersøkelser. Vi står dermed foreløpig tilbake med det seglet kan fortelle oss. Tårntypen vi ser på Nidarholms segl ser ut til å være en kontinental oldkirkelig type vi finner i perioden fra omkring 400 frem til 1050. Det bidrar til en sannsynlig datering av rundkirken med tårn til 1000-tallet. Når seglet som vi har sett trolig viser konkret og fysisk virkelighet, støtter det i så fall opp under Matthews beretning om Nidarholms grunnleggelse.

De fem kildegruppene vi har sett på med en kirkehistorisk tilnærming, de norsk-islandske kilder, de engelske kilder, de liturgiske kilder, de arkeologiske kilder og seglet, sannsynliggjør samlet sett at Nidarholm trolig ble grunnlagt av Knut den store tidlig på 1000-tallet. Det er da naturlig å avslutte med å se nærmere på hvilken kontekst Nidarholm kloster og en rundkirke kan ha blitt etablert i på begynnelsen av 1000-tallet.

²⁰² Klüwer, Lorentz Diderich 1823, s. 53.

Knut den stores kloster og rundkirke – kontekst

Grunnleggelsen av Nidarholm må, om vi følger Matthew Paris, som nevnt tidligere ha skjedd i forbindelse med Knuts erobring av Norge og reise til Nidaros der han ble hyllet på tinget som konge i 1028.²⁰³ Matthew Paris omtaler utsendelse av munk og innvielse i de påfølgende år frem til 1031.²⁰⁴ Dette var rett etter Knuts deltagelse i kroningen av den tysk-romerske keiser Conrad II (990-1039) i Peterskirken i Roma i påskedagene i 1027. Grunnleggelsen av Nidarholm var trolig en takksigelse for kongehyllingen og markering av det nye store nordsjøriket, men også i kirkehistorisk sammenheng et resultat av Knuts styrkede trosmotiv og endrede rolleforståelse etter kroningsreisen til Roma.

Vi har tidligere vært inne på at kildene forteller om en personlig endring hos Knut i forbindelse med Roma-reisen. Knuts mål var i årene etter tydelig å bli husket for å oppnå frelse.²⁰⁵ Han ønsket inderlig presters og munkers bønner for sin plass i Guds himmel. I sitt brev til det engelske folk på vei hjem fra Roma i 1027 skrev Knut: «Jeg har gjennomført dette først og fremst fordi jeg har lært fra vise menn at apostelen Peter har fått Guds makt til å dømme og frigi, og bærer nøklene til himmelriket; og derfor så jeg det som nødvendig å søke hans beskyttelse i møte med Gud».²⁰⁶ I *Encomium Emmae Reginae* beskrives også dette: Knuts støtte til kirken «gjør at kongen får bo i de himmelske haller, slik dine kanniker og munk ber om i sine daglige bønner».²⁰⁷ I bønn ved alteret i klosteret St. Omer skal Knut i tårer ha slått seg for brystet og bedt om at den himmelske nåde ikke måtte være misfornøyd med ham.

Samtidig og sammen med styrket personlig trosmotiv, endret Knuts forståelse av kongerollen seg fra skandinavisk viking-konge til middelalderens kontinentale konge av Guds nåde.²⁰⁸ Dette skiftet i rolleforståelse og ideologi bak hans styre ses tydeligst i skaldekvadene, der det fra 1027 trekkes opp en forbindelse mellom Knut og Gud. Sigvatr Þórðarson skriver som tidligere nevnt i *Knútsdrápa* fra 1027 om Knut som pавens venn og om hans forvandling fra krigerkonge til pilegrimskonge. Han skriver også at «Knútr vas und himnum» (Knut var under himmelen), «Höfuðfremstr jöfurr»

²⁰³ *Snorres kongesagaer*, Olav den helliges saga kapittel 170-172. Bolton, Timothy 2019, s. 153-156.

²⁰⁴ Matthew Paris, *Abbreviatio chronicorum Angliae*, fol 14b.

²⁰⁵ Treharne, Elaine 2014, s. 351.

²⁰⁶ *Knuts brev 1027*. Forfatterens oversettelse av «*Ob id ergo maxime hoc patraui, quia a satientibus didici, sanctum Petrum apostulum magnum potestatem a Domino accepisse ligandi atque soluendi clauigerumque esse celestis regni, et ideo specialius eius patrocinium apud Deum diligenter exoptare ualde utile duxi.*»

²⁰⁷ *Encomium Emmae Reginae*, s. 36-37. Forfatterens oversettelse av «*pro quibus bonus tantum regem impetrare uiuere in caelestibus habitaculis, ut uestrifamuli canonici et monachi sunt orantes orationibus cotidianis.*»

²⁰⁸ Bolton, Timothy 2019, s. 189-195. Treharne, Elaine 2014.

(den eminente prins).²⁰⁹ Þórarinn loftunga skriver i *Höfuðlausn'* fra 1027-1028 at «Knútr verr grund, sem gætir Gríklands himinríki» (Knut forsvarer jorden som Grekenlands vokter [= Gud] [forsvarer] det himmelske kongerike), og i *Tøgdrápa* fra 1029 «Knútrs und sólar» (Knut er under solens...).²¹⁰ Hallvarðr háreksblei skriver i siste vers av sin *Knútsdrápa'* fra 1029 at «Knútr verr jörð sem ítran alls dróttinn sal fjalla» (Knut forsvarer jorden som alles Herre [=Gud] [forsvarer] den storslagne fjellhall [=himmelen]).²¹¹ En slik fremheving av kongemakt gjennom den kristne Gud var noe nytt og annerledes i skaldekvadene. Dette fredfulle og gavmilde kristne motivet er svært fremmed for skalde-sjangeren før inn på 1100-tallet.²¹² Knut blir dirkete sammenlignet med Gud.

Kilden for Knuts endrede rolleforståelse var med stor sannsynlighet keiserrikets kristosentriske styre som han møtte på reisen til keiserkroningen.²¹³ Han hadde selv fått oppleve og ta del i seremonier og liturgi hvor bildet av keiseren gjenspeilte samtidens representasjoner av Kristus. Nidarholms rundkirke med de fire tårnene kan kanskje være et fysisk uttrykk for dette og for denne rolleforståelsens inntreden i Skandinavia. Den karolingiske tårntypen vi ser på Nidarholms segl var sterkt knyttet til en kontinental liturgi som Knut møtte og var en deltager i på sin reise i 1027.

Dette kan illustreres gjennom tekster av St. Angilbert av Centula (740-814).²¹⁴ Han forteller om den liturgiske funksjonen til og teologiske forståelsen av de fire trappetårnene i Saint-Riquier i klosteret Centula i Normandie (se fig. 5). Tårnene var del av klosterets karolingiske liturgi med prosesjoner og vekselsang med kor plassert rundt om i kirken. Prosesjonene fulgte faste ruter fra alter til alter og opp til galleriene med altre og kapeller, samt til de andre kirkene. Prosesjonene var som kirken selv og tårnene fylt med numerologiske symboler, der bl.a. tallet fire sto sentralt. Det var fire hovedstasjoner i prosesjonene. Tårnene gjenspeiler dette. Stasjonene var knyttet til Kristi livsvei, *Nativitas* (fødsel), *Passio* (lidelse), *Resurrectio* (oppstandelse), *Ascensio* (himmelfart). Dette ble i karolingisk teologi forstått som *via triumphalis*, veien for den triumferende og seirende Kristus som konge - en viktig del av Karl den stores kristologi fra hoffet i Aachen. Kristi gudommelige kongekarakter gjenspeilte gjennom liturgien den jordiske herskers rang som Guds stedfortreder - den føydale forbindelsen mellom Kristus og den karolingiske salvede konge ble understreket. Den salvede kongen ble forstått som den som frelser verden fra hedendom. Liturgien ble kongeliturgi og rikssymbol, og det oppsto daglige messer for kongen - en arv vi

²⁰⁹ Sigvatr Þórðarson, *Knútsdrápa*, vers 3, 6, 7, 9, 10 og 11.

²¹⁰ Þórarinn loftunga, *Höfuðlausn'* og *Tøgdrápa*, vers 1.

²¹¹ Hallvarðr háreksblei, *Knútsdrápa'*, vers 8.

²¹² Bolton, Timothy 2019, s. 190.

²¹³ Bolton, Timothy 2019, s. 191.

²¹⁴ Möbius, Friedrich 1968, s. 74-76 og 80. Taylor, H. M. 1978, s. 142-152. Morris, Colin 2007, s. 107-119.

kjenner igjen i *Regularis Concordia*. De fire tårnene i Saint-Riquier var dermed en arkitektonisk del av en karolingisk kongelig kristologi. Det er i lys av Knuts endrede trosmotiv og rolleforståelse nærliggende å forstå Nidarholms tårn tilsvarende. Den kongelige seiers-symbolikken passet utmerket for anledningen.

Den karolingiske liturgien ble enhetlig utbredt i keiserriket og levde videre inn på 1000-tallet. Andre kirker med slike tårn, slik som St. Michael i Hildesheim (se fig. 17), bygde på den samme liturgiske og teologiske tematikk som Centulas Saint-Riquier.²¹⁵ Vi må se for oss tilsvarende kongelig kristologisk liturgi også i den tidligere omtalte rundkirken St. Gereon med sine fire tårn. Når slike tårn forsvinner fra sentralkirkene og ikke blir oppført mer fra slutten av 1000-tallet, kan det kanskje ha å gjøre med liturgiens endring. Man begynte å konsentrere seg om det ene rommet, slik som i St. Gereon som ble bygd om med langkor fra slutten av 1000-tallet. Vandringene til stasjoner/kapeller ble borte og sang fra høyden forsvant.

Den samme liturgiske utviklingen finner vi i England etter normannernes invasjon i 1066 da *Regularis Concordia* tapte terreng. *Regularis Concordia*, som ble mye brukt i Norge før 1200, var inspirert av den kontinentale liturgien fra det karolingiske området.²¹⁶ Tårn var derfor også i England en integrert del av bevegelsesliturgien opp i kirkenes etasjer i angelsaksisk tid, men den kontinentale smale tårntypen og bruk av flere tårn er ikke påvist der.²¹⁷ Knut den store grunnla klosteret Bury St. Edmunds i England omkring 1020 med en rundkirke viet Maria.²¹⁸ Det er imidlertid ikke kjent karolingiske tårn knyttet til kirken. Nidarholms tårn kan dermed se ut til være en direkte inspirasjon fra kontinentet etter reisen i 1027. Det er påfallende at det er nettopp i de karolingiske områdene vi finner de nærmeste kjente parallellene.

Regulære forbindelser til kontinentet for klostervesenet i Skandinavia på 1000-tallet er ikke ukjent. Mariaklosteret Seem utenfor Ribe, med røtter fra Knuts regjeringstid på første halvdel av 1000-tallet, kan f.eks. knyttes til området rundt Köln gjennom sine relikvier fra bl.a. nettopp St. Gereon.²¹⁹ Kong Knut benyttet seg av tyske geistlige i Danmark.²²⁰ Hans forbindelser til de karolingisk-ottonske områdene generelt og Köln spesielt er i denne sammenhengen interessant.²²¹ En rekke kilder knytter ham fysisk til området rundt Köln og sannsynliggjør at han har besøkt f.eks. både St. Gereon og keiseranlegget i Aachen. De nære båndene til den tyske keiserfamilien

²¹⁵ Conant, Kenneth John 1978, s. 127-129.

²¹⁶ Klukas, Arnold Willian 1984, s. 85-87. *Regularis Concordia*, s. xv-xxii.

²¹⁷ Taylor, H. M. 1978, s. 887-901.

²¹⁸ Andersen, Håkon A. 2014, s. 454-455. Whittingham, A. B. 1952, s. 174. Grandson, Antonia 2004. Gervers, Michael 1972, s. 361-362.

²¹⁹ Nyberg, Tore 2000, bl.a. s. 30-35.

²²⁰ Bolton, Timothy 2019, s. 138-139.

²²¹ Bolton, Timothy 2019, s. 159-163. Hare, Michael 2000. Barlow, Frank 1979, s. 16

ble understreket ved deltagelsen i keiserkroningen, og da Knuts datter Gunnhild i 1035 ble forlovet og året etter gift med Conrads sønn og arving, den senere Henry III. Reisen til Roma i 1027, som etter Knuts eget utsagn hadde Danmark som utgangspunkt,²²² har med stor sannsynlighet gått via Köln og trolig Aachen. Han kan f.eks. ha reist med båt til Brügge og derfra fulgt *Via Regia* til Aachen og Köln før han, kanskje sammen med keiserens følge, fulgte Rhinen sørover.

Kontrollen over bispedømmet Schleswig-Hedeby ved Danmarks sydgrense var tema i Knuts samtaler med keiseren, og kan godt ha vært en utløsende faktor for hans tur til Köln.²²³ Biskopen av Schleswig-Hedeby var fra 1026 Rudolf som tilhørte og holdt seg blant geistligheten i nettopp Köln. Knut hadde derfor åpenbart interesse av å knytte bånd til byens geistlighet. Det er kjent at Knut fikk hentet geistlige fra området til England. Nærværet av en rekke tyske geistlige ved det engelske hoffet enda på midten av 1000-tallet, særlig fra Lothringen, skal ha vært en arv fra Knut den stores tid. Videre var Knut ifølge den samtidige benediktinermunken Lantberts (-1069) skrift om St. Heriberti innom klosteret Deutz i Köln (en rundkirke fra 1020) som han etter sin hjemkomst sendte gaver til.²²⁴ Dette fremstår som rimelig, da Knut neppe var en kjent figur i dette områdets helgenbiografier. Også andre kilder forteller om Knuts gaver til Köln, slik som William av Malmesburys (1080-1143) fortelling om Peterborough-psalteret.²²⁵ Knut var altså med stor sannsynlighet innom Köln i 1027.

Kong Knuts reise til Köln og trolig Aachen, og kirkene, liturgien og den kristosentriske kongerollen han møtte i keiserriket, kan altså være en direkte inspirasjonskilde for rundkirken med de fire tårnene på Nidarholm. Vi må i denne sammenhengen merke oss middelalderens omtrentlige forhold til kopiering av bestemte arkitektoniske former ved originalen, både i plan og størrelse.²²⁶ Det var ingen nøyaktig reproduksjon. Sirkel, polygon og oval kunne f.eks. gå om hverandre gjennom hele middelalderen, og man kopierte ikke alle mål. Man gjorde bevisste utvalg. Nidarholms fire karolingiske tårn må sammen med den runde formen ha vært bevisste valg. Kanskje var rotunden på Nidarholm Knut den stores kopi av Karl den stores Maria-rotunde i Aachen og symbolikken som fulgte med? Konteksten Knut sto i ved kongehyllingen i 1028 ville passet godt til et eventuelt slikt valg.

Den symboltunge legitimeringen av kongemakten som lå i Karl den stores anlegg i Aachen fikk betydning i århundrene som fulgte. Den er fremhevet som forbilde for

²²² *Knuts brev 1027*. Hare, Michael 2000, s. 270-271.

²²³ Bolton, Timothy 2019, s. 162-163.

²²⁴ Lantbert av Deutz, *Miracula Heriberti*.

²²⁵ William av Malmesbury, s. 5 og 15-16.

²²⁶ Krautheimer, Richard 1942, s. 2-20.

flere rundkirker både på kontinentet og i England.²²⁷ I England er f.eks. Maria-kirken i Abingdon Abbey (oppført etter personlig anvisning av kong Eadred på midten av 900-tallet), rotunden fra 1049 i St. Augustins Abbey i Canterbury, en rundkirke i Hereford fra 1000-tallet, og St. Maria i Bury St. Edmunds alle omtalt som rundkirker inspirert av Aachen. Bury St. Edmunds ble på Knuts tid omtalt som *villa regia*, et kongelig sted. Maria-rotunden Knut oppførte var en kongelig rotunde, både som initiert av ham som konge og som mausoleum for kong Edmund som han gjorde til helgen. Valget av rotunde med tårn for et kongelig klosteranlegg på Nidarholm et tiår senere, kan kanskje ses på som en videreutvikling fra den kongelige rotunden i Bury. Roma-reisen hadde gitt Knut nye motiver - både åndelige, liturgiske, ideologiske og arkitektoniske.

Et slikt klosterprosjekt kan, om vi har rett i vår forståelse av konteksten, ses på som et forvarsel om den europeiske kirkes og kongerolles utvikling i Norge i middelalderen. Det vitner både i sitt fysiske og kirkehistoriske innhold om overgangen fra vikingtid til middelalder. Det kan gjennom kontinuitet utover på 1000-tallet også på karakteristisk benediktinsk vis ha bidratt til denne overgangen, selv om kildene er begrenset og tilnærmet tause. Benediktinere var for viktige i samfunnsbyggingen og konsolideringen av kongemakten til at fortsettelsen av et kongelig etablert kloster i Nidaros ville stanset opp under Knuts etterfølgere. Kirkens og benediktinerklostrenes tette bånd til kongen og den gjensidige avhengighet ble understreket også liturgisk i perioden. Vi har sett at Knut kan ha rukket å fullføre en klosteretablering med rundkirke, og at de liturgiske kilder og etablering av domkapittel kan indikere kontinuitet. Kongene på 1000-tallet ville ha hatt mer nytte og interesse av å opprettholde og bygge videre på en benediktinsk virksomhet i St. Olavs by enn å avvikle den. De senere norsk-islandske kilders taushet om en så tidlig klosteretablering i regi av kong Knut kan, som vi har vært inne på, trolig ha sammenheng med den kirkelige reformbevegelsens kamp mot kongemakten og oppbygging av St. Olav. Fremmedkongen Knut ble i historiefortellingen tildelt rollen som kirkens og Olavs fiende og skrevet ut av historien.

Nidarholm kan altså se ut til å ha blitt grunnlagt, og trolig fått en rundkirke med fire tårn, i forbindelse med kong Knuts hjemkomst fra keiserkroningen i Roma og hylling som norsk konge i Nidaros. Grunnleggelsen kan ha skjedd i forbindelse med Knuts endrede trosmotiv og forståelse av å være konge av Guds nåde som resultat av Roma-reisen og møtet med det tysk-romerske keiserriket. Klostergrunnleggelsen forteller da sammen med Knut selv om overgangen fra vikingtid til middelalder. Grunnleggelsen av Nidarholm markerer med sin kontekst og som den første kjente klostergrunnleggelse i så fall starten på utviklingen av middelalderens kirke- og kongemakt i Norge.

²²⁷ Untermann, Matthias 1989, s. 99. Gem, Richard 1983, s. 8-12. Gervers, Michael 1972, s. 360-362 og 371-376.

Nidarholm – Norges eldste kloster

Vi har med en kirkehistorisk tilnærming sett på de fem gruppene med kilder til Nidarholms grunnleggelse. Det har gitt nye perspektiver til forståelsen av klosterets tidlige historie. Samlet sett viser kildene at kong Knut den store trolig grunnla Nidarholm kloster tidlig på 1000-tallet.

De norsk-islandske kildene har pekt på den norske lendmannen Sigurd Ullstreng som klosterets grunnlegger omkring 1100. Vi har imidlertid sett hvordan denne kildeguppen var kirkepolitisk styrt og hadde interesse av å skrive Knut ut av historien. Et kirkehistorisk perspektiv avdekker denne kildegruppens svakhet som kilde for Nidarholms grunnleggelse. De norsk-islandske kilder får heller ingen støtte fra andre kilder. De engelske kilder, med Matthew Paris som besøkte Nidarholm i 1248, peker på Knut den store som Nidarholms grunnlegger. De fremstår med en kirkehistorisk tilnærming mer troverdig, og får støtte i de øvrige kildegupper vi har sett på. De liturgiske kildene kan indikere kontinuitet fra 1000-tallet, både med opprettelsen av Nidaros domkapittel i 1070-årene og liturgiske tekster som viser sin opprinnelse i særegen engelsk liturgi fra kong Knuts tid. De arkeologiske kildene åpner med et kirkehistorisk perspektiv for at klosteret har hatt en kirkefamilie med flere kirker. Klosterseglet vitner om at Nidarholm trolig har hatt en rundkirke fra første halvdel av 1000-tallet. En rund klosterkirke med karolingiske tårn grunnlagt av Knut den store virker også rimelig når vi ser på konteksten dette kan ha skjedd i rett etter Knuts deltagelse ved keiserkroningen i Roma.

Vi har sannsynliggjort at Nidarholm trolig er Norges eldste kjente kloster. Nidarholm Mariakloster vitner da både i sitt fysiske og kirkehistoriske innhold om overgangen fra vikingtid til middelalder. Det åpner for noen nye perspektiver i den tidlige kirke- og klosterhistorie i Norge. Det var kanskje ikke uten grunn, og med en benediktinermunks kjærlighet til fellesskapet mellom fortid og samtid, at Matthew Paris skrev at Nidarholm kloster rager over alle andre benediktinerklostre i Norge.²²⁸

²²⁸ Matthew Paris, *Historia Anglorum*, fol 143 b.

Kilder

- Biskop Jon den Helliges saga* (2016). Oversatt av Jens Peter Ægidius. Medieval Nordic Text Archive: Þjóðminjasafn Íslands.
- Chronica Johannis de Oxenedes, Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores: Or Chronicles and ..., Volume 13* (Rolls series 13), (1859). London: by the authority of Her Majesty's Treasury, under the direction of the Master of the Rolls.
- Diplomatarium Norvegicum* (1847-2011), bind 1-23. Oslo: Riksarkivet.
- Encomium Emmae Reginae* (1998). Alistair Campbell (Red.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hallvarðr háreksblesi, *Knútsdrápa*. Gjengitt av Matthew Townend i: Gade, Kari Ellen, *Poetry from Treatises on Poetics. Skaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages 3*, (s. 230). Brepols.
- Håkon Håkonssons saga* (1964). Oversatt av Anne Holstmark. Oslo: Aschehoug.
- Knuts brev 1027*. Trykt i: Liebermann, F. (1903). *Die Gesetze der Angelsachsen*, Max Niemeyer Halle, (s. 276-277). I original bevart i tre manuskripter (alle i avskrifter fra 1100-tallet): London, British Library, MS Arundel 35, fol. 67r-68r. Oxford, Corpus Christi College, MS 157, fol. 329-330. London, British Library, MS Royal 13 D.II, fol. 48r-49r.
- Lantbert av Deutz, *Miracula Heriberti*, British Library, London MS 26 788, fol. 64v.
- Mathiesen, Henrik Tegning: «Munkholmen. Søilefod og stump af søileskift fra klosterkirken paa Munkholmen, "early english" stil. Stregmaner. I Bergens museum. En del af det bytte som Bergenserne vandt ved strandhugget rundt Trondhjemsfjorden 1848.», Gunnerus - Spesialsamlinger ved NTNU Universitetsbiblioteket, A-0001-130-060.
- Matthew Paris, *Abbreviatio chronicorum Angliae*, British Library Cotton MS Claudius D VI, fols. 5–100.
- Matthew Paris, *Historia Anglorum*. British Library, Royal MS 14 C VII, fols. 8v–156v. 358 x 250 mm, ff 232 i alt.
- Matthew Paris, *Chronica Majora*. Corpus Christi College, Cambridge, Mss 26 og 16, 362 x 244/248 mm. ff 141 + 281.
- Ólafs saga hins Helga: En kort saga om kong Olaf den Hellige fra anden....»* (1849). Christiania: Feilberg & Landmarks Forlag.
- Regularis Concordia* (1953). London: Thomas Nelson and Sons Ltd.
- Riksantikvarens arkiv. Foto og tegninger relatert til Munkholmen.
- Scriptores rerum danicarum Medii Aevi, partim hactenus inediti ..., Volum 3*, Jacobus Langebek 1774.
- Sigvatr Þórðarson, *Knútsdrápa*. Gjengitt fra Fagerskinna av Matthew Townend i: Whaley, Diana (2012) *Poetry from the Kings' Sagas 1: From Mythical Times to c. 1035. Skaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages 1*. (s. 649-663). Brepols.
- Snorres kongesagaer* (1979). Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- The Anglo-Saxon Chronicle* (1996). Oversatt av M. Swanton. New York: Routledge.
- The Fitzhugh Chronicle*. Corpus Christi College, Cambridge, MS 096.
- Theodoricus Monachus (1998). *Historia de Antiquitate Regum Norwagiensium - An Account of the Ancient History of the Norwegian Kings*. London: Viking Society for Northern Research, University College.
- Theodoricus (2018). *De antiquitate regum Norwagiensium. On the Old Norwegian Kings*. Redigert med oversettelse og kommentar av Egil Kraggerud. Oslo: Novus forlag.
- Þórarinn loftunga, *HQfuðlausn'*. Gjengitt av Matthew Townend i: Whaley, Diana (2012) *Poetry from the Kings' Sagas 1: From Mythical Times to c. 1035. Skaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages 1*, (s. 849). Brepols.
- Þórarinn loftunga, *Tøgdrápa*. Gjengitt av Matthew Townend i: Whaley, Diana (2012) *Poetry from the Kings' Sagas 1: From Mythical Times to c. 1035. Skaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages 1*, (s. 851). Brepols.
- William av Malmesbury (1928). *The Vita Wulfstani of to which are Added the Extant Abridgments of this Work and the Miracles and Translation of St Wulfstan*. London: The Royal Historical Society.
- Ágrip — ei liti norsk kongesoge* (Norrøne bokverk nr. 32) (1936). Oslo: Det norske samlaget.

Litteratur

- Alexander, Jennifer S. (2007). "The Introduction and Use of Masons' Marks in Romanesque Buildings in England", *Medieval Archaeology* 51 2007, (s. 63-81). Society for Medieval Archaeology.
- Andersen, Eystein M. (2021). «The Heavenly Jerusalem and the City Plan of Trondheim 1681», *Tracing the Jerusalem Code Volume 2: The Chosen People. Christian Cultures in Early Modern Scandinavia (1536–ca. 1750)*, (s. 345-367). Berlin/Boston: De Gruyter.
- Andersen, Håkon A. (1988). "Olav Kyrres bispekirke i Trondheim i det 11. århundre», *Konsthistorisk Tidskrift* 1988 hefte 1, (s. 3-17).
- Andersen, Håkon A. (1995). "Olav Kyrres Kristkirke i lys av liturgi og bibeltolkning», *Det kongelige Norske Videnskabers Selskab Skrifter*, nr. 2 1995. Trondheim: Tapir forlag.
- Andersen, Håkon A. (2014). "Rotundas with a Centralised Altar in the 11th and 12th Centuries", *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, Heft 4 2014, (s. 443-480). Deutscher Kunstverlag Berlin München.
- Andersen, Per Sveaas (1977). *Samlingen av Norge og kristningen av landet 800—1130. Handbok i Norges historie bind 2*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Attinger, Gisela og Åslaug Ommundsen (2014). "Mi 75 – eller: Er det så nøye med antall linjer?", *En prisverdig historiker: Festskrift til Gunnar I. Pettersen* (Riksarkivaren Skriftserie 41), (s. 81-100). Riksarkivet.
- Barlow, Frank (1979). *The English Church 1000-1066. A history of the later Anglo-Saxon church*. Longman.
- Binding, Günther (2014). "Bauwissen im Früh- und Hochmittelalter", *Wissensgeschichte der Architektur: Band III: Vom Mittelalter bis zur Frühen Neuzeit*, (s. 9-94). Berlin: Max Planck Research Library for the History and Development of Knowledge.
- Bolton, Timothy (2019). *Cnut the Great*. New Haven: Yale University Press.
- Bryant, Simon (2004). "La collégiale Saint-Étienne de Neuville-Saint-Sépulchre (Indre). Une étude de la rotonde et de la nef", *Revue archéologique du Centre de la France Tome 43, 2004 Varia*, (s. 171-207).
- Burton, Janet (1994). *Monastic and religious orders in Britain 1000-1300*. Cambridge University Press.
- Carron, Diane (2014). "Le diagnostic archéologique aux abords de l'ancienne abbaye Saint-Pierre-Saint-Paul de Ferrières-en-Gâtinais", *BUCEMA* 18.1 2014.
- Christensen, Torben (1969). *Kyrkohistoria*, bind 1. Svenska Bokförlaget.
- Clark, James G. (2011). *The Benedictines in the Middle Ages*. The Boydell Press.
- Conant, Kenneth John (1978). *Carolingian and Romanesque Architecture 800-1200*. Yale University Press.
- Danbolt, Gunnar (1997). *Nidarosdomen, fra Kristkirke til nasjonalmonument*. Andresen & Butenschön.
- Deckers, Johannes G. (1982). "St. Gereon in Köln - Ausgrabungen 1978/79. Neue Befunde zu Gestalt und Funktion des spätantiken Zentralbaus", *Jahrbuch für Antike und Christentum* 1982, (s. 102-131). Franz Joseph Dölger-Institut.
- Dybdahl, Audun (1989). *Jordeiendomsforhold og godseiere i Trøndelag*, Steinkjer: Steinkjer Museum.
- Ekroll, Øystein (2021). "St Olav, Nidaros, and Jerusalem", *Tracing the Jerusalem Code Volume 1: The Holy City Christian Cultures in Medieval Scandinavia (ca. 1100–1536)*, (s. 271-298). Berlin/Boston: De Gruyter.
- Fett, Harry (1904). «Studier over middelalderens norske sigiller», *Fortidsminneforenings Aarsberetning for 1903*, (s. 65-106) Kristiania: Fortidsminneforeningen.
- Fischer, Gerhard (1965). *Domkirken i Trondheim, Kirkebygget i middelalderen*, Bind 1 (Nidaros Erkebispestol og bispesete 1153-1953). Forlaget Land og Kirke.
- Foote, Peter (1998). "Introduction", *Historia de Antiquitate Regum Norwagiensium - An Account of the Ancient History of the Norwegian Kings*. London: Viking Society for Northern Research, University College.
- Frölén, Hugo (1911). *Nordens befästa rundkyrkor: en konst- och kulturhistorisk undersökning*, volum I. Stockholm: Bröderna Lagerström.
- Gem, Richard (1983). "Towards an Iconography of Anglo-Saxon Architecture", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, Vol. 46 1983, (s. 1-18).
- Gervers, Michael (1972). "Rotundae Anglicanae". *Evolution générale et développements régionaux en histoire de l'art* (Actes du XXIIe Congrès. International d'Histoire de l'Art, Budapest 1969), (s. 359-376) Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gittos, Helen (2013). *Liturgy, Architecture and Sacred Places in Anglo-Saxon England*. Oxford University Press.
- Gransden, Antonia (2004). «The Cult of Saint Mary at Beodercisworth and then in Bury St Edmunds Abbey to c. 1150". *Journal of Ecclesiastical History*, Vol. 55 no. 4, (s. 627-653). Cambridge University Press.

- Gunnes, Erik (1993). "De norske klostre i middelalderen – de skriftlige kilders vitnesbyrd", *hikuin 20 - Kirkearkæologi i Norden* 4, 1993, (s. 75-82). Forlaget Hikuin.
- Gunnes, Erik (1996). *Erkebiskop Øystein*. Aschehoug.
- Hare, Michael (2000). "Cnut and Lotharinga: two notes". *Anglo-Saxon England* Vol. 29 2000, (s. 261-278). Cambridge University Press.
- Harvey, P. D. A. (2015). "This is a seal", *Seals and their context in the Middle Ages*, (s. 1-5). Oxford & Philadelphia: Oxbow Books.
- Heitz, Carol (1963). *Recherches sur les rapports entre architecture et liturgie à l' époque carolingienne*. Paris: S.E.V.P.E.N.
- Heitz, Carol (1979). "Architecture et symbolique des nombres au moyen âge", *Artium Questiones. Instytut Historii Sztuki: Poznań*.
- Hohler, Erla B. et al. (2012) *Norske Sigiller fra middelalderen. Tredje bind. Geistlige segl fra Nidaros bispedømme*. Oslo: Riksarkivet.
- Johnsen, Arne O. (1951). «Les Relations intellectuelles entre la France et la Norvège (1150-1214)», *Le Moyen Age* 3-4 1951, (s. 248-268). Bruxelles.
- Johnsen, Arne O. (1955). *Bispetet og erkestolen i Nidaros fra den eldste tid til 1252*. Oslo: Forlaget Land og kirke.
- Johnston, William M. og Christopher Kleinhenz (2000). *Encyclopedia of Monasticism*. London og New York: Routledge.
- Kleinbauer, W. Eugene (1976). "Aedita in Turribus: The Superstructure of the Early Christian Church of S. Lorenzo in Milan", *Gesta* Vol. 15, No. 1/2, *Essays in Honor of Sumner McKnight Crosby*, (s. 1-9). New York: The University of Chicago Press.
- Klukas, Arnold William (1978). *Altaria Superioria: The function and significance of the tribune-chapel in Anglo-Norman Romanesque. A problem in the relationship of liturgical requirements and architectural form*. University of Pittsburgh.
- Klukas, Arnold William (1984). «Liturgy and Architecture: Deerhurst Priory as an expression of the Regularis Concordia», *Viator* vol. 15 1984, (s. 81-106). University of California Press.
- Klüwer, Loretz Diderich (1823). *Norske Mindesmerker, afegnede paa en Reise igjennem en Deel af det Nordenfjeldske*. Christiania: Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab i Trondhjem.
- Kraggerud, Egil (2018). «Introduction». *Theodoricus. De antiquitate regum Norwagiensium. On the Old Norwegian Kings* (s. XV-XCVIII). Oslo: Novus forlag.
- Kreusch, Felix (1965). «Kirche, Atrium und Portikus der Aachener Pfalz», *Karolingische Kunst* (s. 463-533). Düsseldorf: Verlag L. Schwann Düsseldorf.
- Krautheimer, Richard (1942). "Introduction to an "Iconography of Mediaeval Architecture"", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* Vol. 5 1942, (s. 1-33). The University of Chicago Press.
- Krautheimer, Richard (1952). "Sancta Maria Rotunda", *Arte del primo Millennio. Atti del II Convegno per lo Studio dell'alto medioevo tenuto presso l'Università di Pavia nel settembre 1950*, (s. 107-114). Torino: Università di Pavia.
- Krüger, Jürgen (1995) *Rom und Jerusalem: Kirchenbauvorstellungen der Hohenzollern im 19. Jahrhundert*. Berlin: Akademie Verlag.
- Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* (1980-1982). Rosenkilde og Bagger.
- Lange, Christian C. A. (1847). *De norske klostres historie i middelalderen*. Christiania: Feilberg & Landmark.
- Lehmann, Edgar (1962). «Von der Kirchenfamilie zur Kathedrale». *Festschrift für Friedrich Gerke*, (s. 21-37). Baden-Baden: Baden-Baden Holle.
- Lidén, Hans-Emil (1974). *Middelalderen bygger i stein. En innføring i steinhugger- og murerhåndverket i Norge i middelalderen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lidén, Hans-Emil (1981). "Middelalderens steinarkitektur i Norge", *Norges kunsthistorie, bind 2*, (s. 7-125). Oslo: Gyldendal.
- Lunde, Øivind (1977). *Trondheims fortid i bygrunnen. Middelalderens topografi på grunnlag av det arkeologiske materialet inntil 1970 (Riksantikvarens skrifter nr. 2)*. Trondheim: Adresseavisens Forlag.
- Lunde, Øivind (1987). "Klosteranleggene", *Fortidsminneforeningens Årbok 1987* (s. 85-128). Oslo: Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring.
- Lutz, Gerhard (2010). *Die Michaeliskirche in Hildesheim*. Regensburg: Verlag Schnell & Steiner GmbH.
- Lyon, H. R. (2014). *The English Church 940-1154*. London og New York: Routledge.
- Malone, Carolyn Marino (2000). "The Rotunda of Sancta Maria in Dijon as "Ostwerk"", *Speculum Volume 75, Number 2, 2000*, (s. 285-317). Chicago: The University of Chicago Press.

- Malone, Carolyn Marino (2016). "Architecture as Evidence for Liturgical Performance", *Understanding Medieval Liturgy*, (s. 207-237). London og New York: Routledge.
- McLees, Christopher (1992). "The ruin speaks... The church of the Benedictine abbey of Nidarholm. Report from excavations on the island of Munkholmen, Trondheim 1988-1989", *Arkeologiske undersøkelser i Trondheim nr. 5*. Trondheim: Riksantikvaren.
- McLees, Christopher (1993). "Fragmenter av en klosterkirke. Nye utgravninger i Nidarholm klosterkirke, Munkholmen ved Trondheim", *hikuin 20 - Kirkearkæologi i Norden 4* 1993, (s. 83-92). Forlaget Hikuin.
- Morris, Collin (2007). *The Sepulchre of Christ and the Medieval West*. Oxford University Press.
- Möbius, Friedrich (1968). *Westwerkstudien*, Jena: Friedrich-Schiller Universität.
- Neumann, Jacob (1842). «Reminiscenser af en Reise til Trondhjem», *Urda, et norsk antiqvarisk-historisk tidsskrift, udg. af directionen for det Bergenske museum 1842*, (s. 43-102). Bergen: Forlaget av det Bergenske Museum.
- Nyberg, Tore (2000). *Monasticism in North-Western Europe, 800-1200*. Aldershot: Ashgate.
- Nyberg, Tore (2006). «De tidlige benediktinske klostergrundlæggelser i Norden», *Tidlige klostre i Norden. Et symposium*, (s. 13-30). Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Nybø, Marit (2000). *Albanuskirken på Selja. Klosterkirke eller bispekirke?* Doktorgradsavhandling. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Odenthal, Andreas (2005). «Vom Stephanusfest zum Palmsonntag. Die theologische bedeutung der Gereonskirche für die mittelalterliche Kölner Stationsliturgie», *Märtyrergrab, Kirchendienst, Gottesdienst. Interdisziplinäre Studien zu St. Gereon in Köln (Studien zur Kölner Kirchengeschichte 35)*, (s. 223-244). Siegburg Schmitt.
- Painter, Kenneth S. (1989). "Recent discoveries in Britain", *Actes du XIe congrès international d'archéologie chrétienne 1989*, 123, (s. 2031-2071). Roma: Ecole française de Rome.
- Reinle, Adolf (1976). *Zeichensprache der Architektur. Symbol, Darstellung und Brauch in der Baukunst des Mittelalters und der Neuzeit*. Zürich: Verlag für Architektur Artemis.
- Schäfer, Werner (1988). *St. Gereon in Köln*. Köln: Pfarrgemeinde St. Gereon.
- Schofield, Phillip (red) (2015). *Seals and their Context in the Middle Ages*. Oxford og Philadelphia: Oxbow Books.
- Späth, Markus (2010). "Siegelbild und Kathedralgotik: Die Ästhetik der Siegel englischer Kathedralklöster zwischen Architekturrezeption, Bilderzählung und Poesie", *Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft 37. Bd., 2010*, (s. 47-71).
- Späth, Markus (2015). «Memorialising the Glorious Past. Thirteenth-century seals from English cathedral priories and their artistic context», *Seals and their context in the Middle Ages* (s. 161-171). Oxford og Philadelphia: Oxbow Books.
- Stige, Morten (2016). «Å reise en kirke – håndverkere, materialer og ressursbruk», *Værnes kirke – en kulturskatt i stein og tre* (s. 145-197). Stjørdal historielag.
- Swensen, Wilhelm (1960). «Norges annen rundkirke?». *Det Kgl Norske Videnskabers Selskabs Skrifter 1960 nr. 1*. Trondheim.
- Taylor, H. M. (1965). *Anglo-Saxon Architecture*, volume I-II. Cambridge University Press.
- Taylor, H. M. (1975). «Tenth-Century Church Building in England and on the Continent», *Tenth-Century Studies. Essays in Commemoration of the Millennium of the Council of Winchester and Regularis Concordia*, (s. 141-168). London: Phillimore.
- Taylor, H. M. (1978). *Anglo-Saxon Architecture*, volume III. Cambridge University Press.
- http://treppenforschung.de/stile_1/romanik/, Gesellschaft für Treppenforschung Scalogie e.V 2021. Sett juli 2021.
- Treharne, Elaine (2014). "The Performance of Piety: Cnut, Rome and England", *England and Rome in the Anglo-Saxon Period*, (s. 343-364). Brepols.
- Trættemberg, Hallvard (1963). "Klostersegl i nordisk middelalder", *Heraldisk Tidsskrift bind 1 nr. 8* 1963, (s. 329-344). Societas Heraldica Scandinavia.
- Undset, Ingvald (1888). *Indskrifter fra Middelalderen i Throndhjems Domkirke*. Christiania.
- Untermann, Matthias (1989). *Der Zentralbau im Mittelalter*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Untermann, Matthias (2009). *Handbuch der Mittelalterlichen Architektur*. Darmstadt: Theiss.
- Verstegen, Ute (2006). *Ausgrabungen und Bauforschungen in St. Gereon zu Köln (2 Bände)*. Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern.
- Wallem, Fredrik B. (1917). *Steinvikholm*. Trondhjem: F. Bruns Boghandels Forlag.

- Weber, Winfried (1996). "Der Basilikenkomplex auf dem Domfreihof in Trier: Die jüngsten Ausgrabungen im Bereich des Doms und der Liebfrauenkirche", *Antike Welt* Vol. 27, No. 2 1996, (s. 121-127). Wissenschaftliche Buchgesellschaft (WBG).
- Weiler, B. K. U. (2012). "Matthew Paris in Norway", *Revue Bénédictine Tome 122 Fascicule I, Juin 2012*, (s. 153- 181).
- Wienberg, Jes (2014). "Iøjnefaldende arkitektur. Nordens middelalderlige rundkirker", *KUML: Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab*, (s. 205-244).
- Wienberg, Jes (2017). Jerusalem in Tønsberg: round churches and storytelling. (pre-print, konferanseartikkel). Lund University. https://lucris.lub.lu.se/ws/portalfiles/portal/30583744/T_nsbergArticleJW2017Sep4.pdf (sett juni 2021)
- Widerberg, C. S. (1936). «Munkholmens festnings bygningshistorie fra anlegget til utgangen av det 17. århundre med kort utsikt over den videre utvikling». *Militærteknisk tidsskrift for ingeniørvåbnet*, nr. 3 1936, (s. 49-77).
- Whittingham, A. B. (1952). "Bury St. Edmund's Abbey", *The Archaeological Journal* vol CVIII 1951, (s. 168-187). London: Royal Archaeological Institute.
- Zimmermann, Gerd (1994). *Patrozienwahl und Frömmigkeitswandel im Mittelalter*. (oppretrykk av utgivelse 1958/1959). Bamberg: Würzburger Diözesan Geschichtblätter.

Notes to contributors

Transactions of The Royal Norwegian Society of Sciences and Letters is a multidisciplinary journal, covering subjects from sciences in broad sense. Publication is irregular, and the type of publication varies, from single articles to larger monographies and anthologies. Acceptance of large manuscripts and those containing color prints may be conditional on financial contribution from the author. Transactions is at the scientific Level 1 in the NSD register of authorised publishing channels in Norway, and is indexed in national and international databases for scientific publications.

Peer review and anonymity: All submissions will be subject to peer review. Manuscripts must therefore be anonymized by the author(s), and information about the author(s) must be given on a title page. In the paper, please omit name(s) of author(s), except when citing previous work. Self cites should always be done in the third person and in such a way that reviewers cannot identify author(s).

Title page: The title page must contain the title and the author(s) name, institution, mailing address, phone number, and email address, as well as any acknowledgements. Co-authors must be indicated. This page must also contain a statement that the manuscript has not been published or submitted for publication elsewhere, and co-authors must give their consent to publication.

Manuscript standard: Manuscripts are preferably written in a Scandinavian language or English. All manuscripts are required to have an English summary and title. Submitted manuscripts should contain the following:

- Title
- Abstract, approx. 200 words in the paper's language
- The manuscript
- Notes as footnotes. Notes should be kept to a minimum and used only for comment
- Reference list in alphabetical order
- Numbered figures and table in separate files

Tables, figures and illustrations: All figures and tables in the manuscript must be allowed published. If someone other than the author(s) has made a figure or table, the name of the source should be stated in the text. The author(s) is responsible for obtaining the permission to use earlier published illustrations. Each table/figure should be numbered, and each placing in the text should be marked.

Reference system: Transactions uses APA style for citation and referencing. Within the text, identify sources using the author-date system, e.g. Smith & Jones (2002, pp. 32–45) or (Smith & Jones, 2002, pp. 32–45). If a cited work has more than two authors, use 'et al.'. In the reference list, however, the names of all authors should be given. When citing more than one reference at a time, list them in alphabetical order, divided by semicolon. Citations in the text must agree exactly with the list of references. References must include DOI for sources that have one. Place the DOI-URL at the end of the reference. URL is used for electronic sources without DOI. Include the accessed date.

The list of references is written in alphabetical order. Examples:

- *Article in journal:* Frøland, H. O. & Hatlehol, G. (2000). Organisation Todt and Forced Labour in Norway during the Nazi Occupation: Preliminary Remarks from an ongoing Research Project. *Transactions of The Royal Norwegian Society of Sciences and Letters*, 2015(4), pp. 45–61.
- *Chapter in book:* Searchy, W. A. & Nowicki, S. (2000). Male-male competition and female choice in the evolution of vocal signalling. In Y. Espmark, T. Amundsen & G. Rosenqvist (Eds.), *Animal Signals. Signalling and Signal Design in Animal Communication* (pp. 301–315). Trondheim: Tapir Academic Press.
- *Book:* Borgen, P. (1996). *Early Christianity and Hellenistic Judaism*. Edinburgh: T. & T. Clark.
- *Thesis:* Jensen H. (2002). *Causes and consequences of individual variation in fitness-related traits in house sparrows*. Unpublished Ph.D. thesis, Norwegian University of Science and Technology, Trondheim.

Offprints: 5 offprints are supplied free of charge for each author. Additional offprints must be ordered beforehand and paid by authors.

Copyright: Authors retain the copyright of their article, but allow The Royal Norwegian Society of Sciences and Letters to copy and redistribute the material in any medium or format.

Submit your manuscript: Manuscripts are submitted as Word- or TeX-files by email to post@dknvs.no.

The Royal Norwegian Society of Sciences and Letters website: www.dknvs.no

Transactions of The Royal Norwegian Society of Sciences and Letters

The Royal Norwegian Society of Sciences and Letters was founded in 1760, and the Transactions (Skrifter) first appeared in 1761. The Transactions series is among the oldest scientific publications in the world.

Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab ble stiftet i 1760, og Skrifter utkom første gang i 1761. Det er en av verdens eldste vitenskapelige skriftserier som fremdeles utgis.

Det Kongelige Norske
Videnskabers Selskab

www.dknvs.no

